

TEREI GYÖRGY

AZ ALBERTFALVAI VÁR LOKALIZÁLÁSA

Gerevich László 1943-ban végzett ásatást Albertfalván, ahol egy általa középkori várnak meghatározott épület falait találta meg. A feltárást és az eredményeket sehol sem publikálta, egyedül csak a Budapest története című kiadványban írt röviden az erődítményről.¹

A II. világháború után nem folytatódott a kutatás, valószínűleg azért, mert a területet törmelékkel feltöltötték, illetve a 40-es évek második felében más budapesti ásatások indultak meg. A feltárási helyszíne az évek során teljesen feledésbe merült, nem volt ismeretes a pontos helye, csak annyit lehetett tudni, hogy valahol Albertfalván, a Dunaparton volt.

Ahogy a pontos helyszínt sem tudtuk meghatározni, úgy az ásatásról sem tudunk többet, mert egy alaprajzon és egy rövid leíráson,² valamint néhány korabeli iraton és 17 darab fényképen kívül³ nem maradt ránk egyéb dokumentáció.

A 20. század végére a rom is feledésbe merült; az elmúlt századokban azonban jobban ismerték, nagyobb jelentőséget is tulajdonítottak neki. Erre bizonyíték, hogy a 18. századból való, a fővárost és környékét ábrázoló térképek jelentős részén még láthatjuk a romot (1. kép), illetve a 19. századi, az ország műemlékeivel, régészeti emlékeivel foglalkozó munkák mind beszámolnak az albertfalvai vár maradványairól.

Mivel az összes térképi ábrázolást nem tudjuk bemutatni, ezért kiválasztottam azokat a jellegzetesebbeket,⁴ melyek alapján képet alkothatunk a 18. század végétől a 19. század végéig tartó, körülbelül 100 év térképészeti ábrázolásairól. A legkorábbi térkép, melyen látható a rom jelzés az 1780-as évekből való (2. kép).⁵ Jól megfigyelhető a köralakú sánc ábrázolása. A sánc az 1820-ból származó térképen jobban látszik (3. kép),⁶ ezen még a körülsáncolt terület közepén a domb is megfigyelhető, melyről később az írásos források is

szólnak.⁷ Az erődítéstől keletre széles út vagy árok vezet egészen a Duna partján húzódó útig. Elképzelhető, hogy ez már a Határ árok, mely csak az erődítésig volt kiásva. A Határ árok az 1823-as térképen (4. kép)⁸ már teljes hosszúságában szerepel, így ennek valamikor az 1820-as évek legelején kellett elkészülnie. Ezen az ábrázoláson még nem látszik, hogy a sánc egy részét is elpusztította a Határ árok, ez az 1833-as térképen (5. kép)⁹ válik valóban láthatóvá. Ez a térkép jelzi először az épületet is. Az 1830-as évek második felében sematikusan ábrázolják az erődítést, ugyancsak ez történik a század vége felé is. E két időpont között meg kell említeni *Varásdy Lipót* két térképét 1858-ból (6. kép)¹⁰ és 1861-ből (7. kép),¹¹ amelyeken az épületet már pontosabban jelzi. A két ábrázolás azért jelentős, mert látható a 325-ös határkő jelzése is, amely a lokalizálásnál fontos támpont lesz. Az 1858-as ábrázoláson a falak lerajzolásán kívül felirat is olvasható: *rom* (Ruine), *lőportár* (Pulver Magazin). Ez utóbbi elnevezés véleményem szerint téves, mert valószínűleg összekeverte a közelben álló, a mai napig is látható Lőportárral, ami nem messze a romtól, attól északra található. Felmerül a kérdés, hogy *Varásdy* aki mindent pontosan ábrázolt, helyesen feliratozott-e, valóban összekeverte-e a Lőportárral, vagy rendelkezett olyan adattal, mely szerint a romos épületet használták erre a célra is.

A térképi ábrázolások után az írott adatokat gyűjtöttem össze. Az első leírás *Rómer Flóris* tollából, 1864-ből való, amikor a XIII. jegyzőkönyvében foglalkozik a rommal¹² (8. kép): „*Castrum ez? Tegnap találtam Albertfalván. Ez góth templomnak alaprajza.*”¹³

A nehezen olvasható szövegből kiderül, hogy ő még nagyon jó állapotban látta a falakat, hiszen pontosan leírta méreteit, és jegyzeteiből tudjuk, hogy

⁷ SÓLYOM 1877. 28.

⁸ Modesti, Peter von: Situations Plan der Königlichen Pesth und Ofen (1823.) (BFL. XV. 241/17., az eredeti: Kriegsarchiv, Wien)

⁹ Vörös László: Alap 's vízhelyzeti térképe Buda és Pest szabad királyi fő városainak, ... (1833.) Eredeti méretarány 1:7200 (BFL. XV. 241/5.)

¹⁰ *Varásdy Lipót*: Situations - Plan Des zwischen Feldrieder Morasten Graben und Promontorer Grenz - Linie an die Ruinen des Pulver Magazins anstossenden stad: öden Grundes (1858.) Eredeti méretarány 1:1200 (BFL. XV. 206.)

¹¹ *Varásdy Lipót*: Lágymányosi dűlőben fekvő összes birtok terve (1861.) Eredeti méretarány 1:2880 (BFL. XV. 206/26.)

¹² *Rómer Flóris* ide vonatkozó feljegyzéseit *D. Matuz Edit* gyűjtötte össze és publikálta. (MATUZ 1992. 22.)

¹³ MATUZ 1992. 22.

¹ Budapest története 1975. 397-398.

² Budapest története 1975. 397-398.

³ BTM Fényképtár 1403-1419., Ezen kívül található még egy fotó a Budapesti Történeti Múzeum Adattárában, ezt *König Antal* készítette az 1950-es évek végén. A kép a betemetettség állapotát mutatja. (BTM Adattár 689 - 78.)

⁴ Jó helyzetben vagyunk a vizsgált területtel kapcsolatban, mert Buda és a tőle délre eső terület nagyon sok térképen szerepel, így a változások könnyen nyomon követhetők.

⁵ *Kayser, Johann*: Mappa des Terrains der k. Freyen Hauptstadt Ofen (Év. n. valószínűleg 1786-ból) Eredeti méretarány 1:4800 (BFL. XV. 201/2.)

⁶ *Umgebung von Ofen und Pest* (1820) Eredeti méretarány 1:14400 (Hadtörténeti Múzeum Térképtár G I h 73.)

egyek falak ekkor még közel 3 métereseek voltak. Ha a Rómer-féle felmérést összehasonljuk Gerevichével azonnal kiderül, hogy már a múlt században voltak részek a felszín alatt, hiszen például Rómer Flóris nem látta a kerítőfalat.¹⁴

A romról Rómer 1876-ban is írt a „Román és az átmenetkori építmények hazánk területén” című könyvében,¹⁵ melyben ismét templomnak véli, leírja elhelyezkedését, paramétereit: „Albertfalván, a falutól északra, a Duna felé, az óbudaí és promontori határ közepén látni egy templomrom maradványait, melyek keletelve vannak. A szentély záródása egyenes, belül 23' mér, míg hossza 29' 6" – a hajó szélessége 32' 6", hossza 45' 6", a falak 4' 3" – 3' 2" –nyiak. A szentély szögletein részesen 4' 9" vastag támfalak nyúlnak ki 6' 8" – nyira, hasonlólag a hajó mind a négy szögletén ugranak ki délnek és északra 6' 8", a nyugati falból pedig d–k és é–ny 4' 7"–nyi támfalak. A nyugati falon nincs bejárás, a fal pedig e helyen 1 1/2° magas, hasonló magasságú még a többi fal is, kivéve a délit, mely csak 1/2°-re emelkedik. Az anyag terméskő, a ragasz sok kavicsal van keverve.”¹⁶

TEMPLOM VAGY VÁR?

Rómer Flóris leírásában többször nem várról, hanem templomról ír. A kérdés nagyon sokáig nyitva maradt: az albertfalvai rom vár volt-e, amit Gerevich, az ásató, állít, vagy templom, amit Rómer gondol, aki még több méteres falakkal látott.¹⁷ Fontosnak tartom a kérdést, mert a 19. század második felétől az 1940-es évekig a templom meghatározást vette át minden műemlékekkel foglalkozó munka, sőt Tari Edit még 2000-ben is a templomok között említette.¹⁸

Nem könnyű az ásatásról fennmaradt néhány fénykép és egy alaprajz alapján eldönteni, hogy valójában mi volt az albertfalvai épület. Két személytől, két korból, két alaprajz maradt fenn (9. kép), és a megfigyelési körülmény is különböző volt.¹⁹

Rómer Flóris 1864-ben készült alaprajzán egy egyenes szentélyzáródású középkori templom látható hat támpillérral.²⁰ Nem ábrázolja viszont a két ablakot a

nyugati oldalon, illetve a négyzetes alaprajzú épület déli oldalán a bejáratot, amelyek a Gerevich-féle felmérésen láthatóak.²¹ A falak vastagságkülönbségét leírja, de nem szerepel a rajzán, hogy a keleti, vastagabb falú építmény falai nem párhuzamosak a téglalap alakú építmény falaival, ami az épületnek²² fontos ismérve. Lényeges különbség még, hogy Rómer alaprajzán nincs fal jelölve a torony és a hosszúkás épület között, míg az ásátás ennek meglétét bizonyította. A 19. században készült alaprajz alapján – első ránézésre – valóban egy egyenes szentélyzáródású templom képe rajzolódik ki előttünk, de ha jobban megnézzük az alaprajzot, és összehasonlítjuk Gerevichével, valamint megfigyeljük a fotókat, feltűnnek olyan problémák, amelyek miatt elvethetjük a romok templomként való meghatározását.

Ha a keleti, vastagabb falú építmény szentély, akkor csak úgy lehet közte és a „hajó” között fal, ha az nem magasabb, mint az eredeti belső jároszint. Arra nem egy példa van, hogy a templom hajója és szentélye között az ásátás során fal kerül elő,²³ de a diadalív alapfalának magassága nem nagy, tehát az semmiképpen nem elképzelhető, hogy a hajó és a szentély fallal legyen elzárva. Sajnálatos, hogy erről a területről egyetlen egy fotóval sem rendelkezünk. Könnyebb dolgunk lenne, ha a fal méretéről volna valamilyen információnk. Úgy gondolom, hogy Gerevich László azért határozta meg toronynak ezt az épületrészt, mert a feltáráskor a falak mind a négy oldalon egyformán magasak voltak.

Problematikusabb kérdés, hogy miért van a „szentély” oldalán bejárás. Szentély falán csak akkor lehet ajtó, ha hozzá egy sekrestye tartozik. Ebben az esetben azonban az ásátáson sem kerültek elő erre utaló nyomok, illetve az alaprajzok, korábbi térképi ábrázolások sem mutatják ezt. Nem támasztja alá a templom elgondolást az sem, hogy az ajtó a külső oldalon volt. Ha szentély–sekrestye kapcsolatról volna szó, akkor a ajtót a belső oldalon alakították volna ki.

¹⁴ Valószínűnek tartom, hogy a Rómer-féle felmérésen azért nincs jelölve egyetlen nyílás sem, mert nem az volt a célja, hogy egy részletes, mindenre kiterjedő felmérést készítsen, hanem, hogy egy alaprajzot az épületről, melyről még akkor egyetlen egy rajz sem készült.

¹⁵ RÓMER 1876. 3.

¹⁶ RÓMER 1876. 3.

¹⁷ Sólyom Jenő 1877-ben még egy variációval lép elő, mely szerint a rom a török idők alatt minaret volt. (Sólyom 1877. 28.) Az eddigi információink szerint ez kizárható.

¹⁸ TARI 2000. 21-21.

¹⁹ A Gerevich-féle térképet veszem alapul az összehasonlításhoz, és az alaprajzot pontosnak, az eredetivel megegyezőnek veszem.

²⁰ A keleti épületrészen két támpillért ábrázol Rómer. Az ásátás során kiderült, hogy ez a kerítőfal fala. Elképzelhetőnek tartom, hogy Rómer éppen a támpillérek megléte miatt vélte egyházi funkciójú épületnek.

²¹ Valószínűnek tartom, hogy a Rómer-féle felmérésen azért nincs jelölve egyetlen nyílás sem, mert nem az volt a célja, hogy egy részletes, mindenre kiterjedő felmérést készítsen, hanem, hogy egy alaprajzot az épületről, melyről még akkor egyetlen egy rajz sem készült.

²² Pedig a téglalap alaprajzú épület és a torony falának törését már a korábbi térképek is mutatják, igaz néha sematikususan. (Varásdy)

²³ Érdemes megfigyelni csak az elmúlt időszakban megjelent középkori templomokról szóló összefoglaló munkát. Tari Edit gyűjtésében (TARI 2000.) is több ehhez hasonló példa található, ezek közül néhány: Budakeszi (TARI 2000. 8. kép), Cegléd-Nyúlfelehalom (TARI 2000. 38. kép), Csemő-Hosszú dűlő (TARI 2000. 40. kép), Galgamácsa-Ecskend (TARI 2000. 51. kép), Ipolytölgyes-Szentmárton dűlő (TARI 2000. 54. kép), Szob-Bécszob, Matyóktanya (TARI 2000. 98. kép), Törtel-Besnyő (TARI 2000. 107. kép)

A téglalap alakú épület egyik oldalán sem található meg a bejárat. Ha az épület templom lenne, és megvan az ablakszint, akkor mindenképpen meg kellene lennie a bejáratnak. A konzolok megléte mindenképpen kétszintes épület képét mutatja. Az altemplom, mint alsó szint is elvethető, mert boltozás nélkül ez elképzelhetetlen, és semmilyen nyom nem utal létére. Az pedig az erődítéseknel gyakoribb, hogy az alsó szinten nincs bejárat, az első emeltre lépcsőn lehet feljutni.²⁴ A támpillérek pedig nem csak egyedül a templomok részei lehetnek, hanem erődítéseknel is megfigyelhetőek.

A korai térképi ábrázolások, amelyek az épület körül sánctól mutatnak szintén bizonyíthatják az erődítés jellegét.²⁵ Természetesen arra is van példa, hogy felhagyott középkori vár sáncai közé templomot építettek,²⁶ de ez nem túl gyakori.

Végül: igaz ugyan, hogy Rómer Flóris komolyan foglalkozott a rommal, alaposan felmérte, de a régészeti kutatást mégiscsak Gerevich László végezte. Nem tudjuk pontosan, hogy ő a falakon kívül mekkora területet tárt fel 1943-ban, de nem tartom valószínűnek, hogy bizonyítékok nélkül, pusztán hipotézisei alapján írta volna le megállapításait. Meghatározása mellett akkor is kitarított, amikor később már több erődítést is, templomot is kutatott.

A fent leírtak alapján úgy gondolom, el lehet vetni a templomként való meghatározást. A vár elnevezést jónak tartom, még ha Gerevich az általa használt nemzeti vármegnevezés alatt – véleményem szerint inkább – valamiféle udvarház típusú épületre gondolt. Pontos funkcionális meghatározást nehéz adni az épületről. Nem akarok foglalkozni a vár-udvarház-castrum-castellum fogalmak kérdéskörével. A térképeken látható sánc és a kerítőfal, valamint a vastagabb falú torony alapján kijelenthető, hogy bárminek is nevezzük, nem lehet kétségbe vonni, hogy az épületet megerősítették. Tehát úgy gondolom, ha Gerevich után a vár elnevezést erődítés értelemben használjuk, nem tévedünk.

Rómer az Archeológiai Közleményekben megjelent cikke után egy évvel Solyom Jenő írt²⁷ a várról. Nála olvashatjuk egyedül, hogy az épület földhalmon állt.²⁸

Solyom török minaretnek tartja: „Ez időből (XV–XVI. sz.) áll fenn még ma is egy hatalmas földhalom a szántóföldeken, a ráckevei uradalmat Budától elválasztó határárok mellett, mely bemohosult kövekből egyik oldalán magas toronyfalat képez.”²⁹

Elképzelhetőnek tartom, hogy a török korban valóban használták, hiszen nem egy korábbi kőépületet alakítottak át igényeik szerint. Azt azonban mindenképpen ki lehet mondani, hogy eredetileg nem minaretnek készült.³⁰

A múlt század végén Navarra József, Albertfalva egykori jegyzője is írt a romokról.³¹ Ő is templomnak véli. A helymeghatározás talán nála a legtöbbet mondó, de a lokalizáláshoz ez egyedül még kevés.³²

Gerecze Péter műemlékgyjűteménye sem hagyja említés nélkül a romot, a leírásban Rómer Flóris munkáját idézi.³³

Mihalik Sándor 1941-ben az elpusztult Csík falu templomával azonosítja.³⁴ Ő még a Gerevich ásatása előtti időszakban írta értekezését, tehát a Rómer-féle meghatározást használta. A hibás azonosítás mellett leírásában található néhány értékes információ: „Elpusztult Cseke falu, 24 m. hosszú, 12 m. széles templomának alapfalai, melyek Albertfalva északi részében, a fehérvári úttól a Duna felé kiágazó határmenti út mellett vannak, alig 3–4 év előtt temette be a főváros, védekezve a Duna áradásai ellen.”³⁵

Az albertfalvai épület pusztulását a fent említett Solyom Jenőhöz³⁶ hasonlóan a török kora teszi. Sajnos egyikük sem hivatkozik sem írott, sem más forrásokra. Így csak hipotézis marad, hogy az épület ekkor pusztult volna el. Kevés az adatunk a Buda környéki törökkori erődítményekről, illetve, hogy ezen a területen milyen kőépületeket használtak fel hadászati célokra. Elvetni az ötletet nem szabad, mert van rá példa, hogy kőépületeket még romos állapotban is felhasználtak védelmi célokra.³⁷

A másik információ a rom első betemetéséről szól.³⁸ Mihalik Sándor leírása szerint a 30-as évekig láthatóak voltak a falak, és csak ezután temették vissza. Való-

²⁴ Szabadbattyán - Kula torony

²⁵ Kayser, Johann: Mappa des Terrains der k. Freyen Hauptstadt Ofen (Év. n. valószínűleg 1786-ból). Eredeti méretarány 1:4800 (BFL. XV. 201/2.); Modesti, Peter von: Situations Plan der Königlichen Pesth und Ofen (1823.) (BFL. XV. 241/17., az eredeti: Kriegsarchiv, Wien); Vörös László: Alap 's vízhelyzeti térképe Buda és Pest szabad királyi fő városainak, ... (1833.). Eredeti méretarány 1:7200 (BFL. XV. 241/5.)

²⁶ Kerepes - Kálvária (MIKLÓS 1991.), Galgamácsa - Ecskend (MIKLÓS 1998.)

²⁷ SÓLYOM 1877. 28.

²⁸ Ez az állítás ismételtlen a vár meghatározást erősíti.

²⁹ SÓLYOM 1877. 28.

³⁰ A minaret meghatározás is nehezen érthető. Valószínűleg Solyom csak a tornyot vette figyelembe.

³¹ NAVARRA 1894.

³² NAVARRA 1894.

³³ GERECE 1906. 581.

³⁴ MIHALIK 1941. 28.

³⁵ MIHALIK 1941. 28.

³⁶ SÓLYOM 1877. 28.

³⁷ Példaként lehet felhozni Boglár (TAKÁCS 1915. 63.) és Kajár (TAKÁCS 1915. 60.) templomát. Az előbbiről 1614-ből, az utóbbiról 1577-ből van adatunk, hogy a pusztatemplomot erődítésként használták fel.

³⁸ A romok a II. világháború után kerültek újra föld alá, amikor ismételtlen az árvíz elleni védelemre hivatkozva vastag sittel feltöltötték a még kilátszó falakat.

színűnek tartom, hogy Gerevich látta a várat még visszatemetés előtt, és az ásatás során tudta mire számíthat.

1951-ben Genthon István műemlékkataszterében³⁹ ismételtentemplomként szerepelteti az erődítést, ásatójaként Nagy Tibort nevezve meg: „*Albertfalvai templomrom, a falu határában, sokszögű záródású szentélyel, gótikus. Falak félméternyire kiálltak, kisméretű. A Fehérvári – út meghosszabbítása és a régi budapesti határ keresztesítésénél, a Duna felé. Kiásta Nagy Tibor, 1941-ben, ma betemetve.*”⁴⁰

A leírásban több hibát is találhatunk, még akkor is, ha a sokszögzáródású gótikus templom elképzelést nem is vesszük figyelembe. Nem lehet tudni, hogy Nagy Tibor hogyan keveredett a képbe, és miért nem szerepel Gerevich neve, pedig az ásatás óta nem telt el annyi idő, hogy feledésbe merüljön a feltárás.

Genthonnal kapcsolatban elmondható, hogy információit nem ellenőrizte, és így a sok értékes adat mellette nagyon sok hiba került.⁴¹

A Budapesti Történeti Múzeum Adattárában az 1950-es évekből származó iratok bizonyítják, hogy ismert volt az albertfalvai rom helye, sorsát nyomon követték, megpróbálták a helyreállítást: „*Albertfalva, középkori maradványok. Korábbi ásatások és Rómer – féle feljegyzések komolyabb középkori épületeket ígérnek, a terület jelenleg salak-lerakó hely, így a kutatás nagyon sürgős. Ásatás kb. 100.000 Ftr Budapest, 1957, április 5. Nagy Emese.*”⁴²

König Antal lelkes amatőr volt, aki a Fővárosi Történeti Múzeumnak hozta az információkat a főváros területén előkerülő régészeti emlékekről, 1958-ban beszámolt a rom állapotáról.⁴³ „*Az Albertfalván 1942–43-ban kiásott középkori várkastély romjai is részben vannak, mert alkalmi fuvarosok úgy eltemették szeméttel, hogy már alig 1 m. darab látszik ki belőle.*”⁴⁴

Genthon könyve után tíz évvel Zakariás G. Sándor „Magyarország művészeti emlékei” című munkájában⁴⁵ megismétli – némiképpen átfogalmazva – a Genthonnal olvasottakat: „*Albertfalvai templomrom, a falu határában, sokszögű záródású szentélyel, gótikus, XIV – XV. sz. Kisméretű, a falak kétfélméternyire kiálltak. Az ismert emléket azonosította Nagy Tibor 1941-ben, ma betemetve.*”⁴⁶

Több különbség figyelhető meg a két munka között. Míg Zakariás két méteres falakról írt, addig Genthon csak félméteresekről. Ha elfogadjuk a Rómer Flóris ál-

tal mért adatokat, akkor Zakariásnak kell igazat adnunk, mert valóban voltak ilyen magas falak. Ebben a leírásban Nagy Tibor már nem feltáróként szerepelt, hanem a rom azonosítójaként.

Az ásató, Gerevich László egészen későn, csak a 70-es években írt a várról. Az angol, illetve magyar nyelven kiadott Budapest történetében⁴⁷ csak szűkszavúan és eléggé homályosan közli az albertfalvai régészeti emléket: „*Kisebb valószínűséggel tudjuk megnevezni azt a Kelenföldtől délre elhelyezkedő birtokközpontot, melynek várát Albertfalva északi határában közel a Dunához találtuk meg. Jelentősége abban áll, hogy szinte példa nélküli tisztasággal nyújtja egy viszonylag korai nemzeti várat. A téglány alakú nagy termet magába foglaló épülethez igen vastag falú, erőteljes torony csatlakozott. A várfalhoz idomul a torony, tehát a lakóhelyet kerítő fal a korábbi. A településekkel együtt ekkor több erődített udvarház, vár épült újjá.*”⁴⁸

Leírásával kapcsolatban nagyon sok kérdés merül fel. Mit jelent az, hogy „...szinte példa nélküli tisztasággal nyújtja egy viszonylag korai nemzeti várat”? Nem túl szakszerű datálás a „*viszonylag korai*”, de ez még értelmezhető. Valószínűleg az Árpád-kor végére gondolhatott Gerevich. Ha a nemzeti vár, mint terminus technicus problémával nem is foglalkozunk, és valamilyen udvarház jellegű épületre gondolunk, akkor is kérdéses, hogy a mű szerzője milyen példákra gondolt. Melyek lehetnek azok az erődítések, amelyek elemei megtalálhatóak az albertfalvai középkori falakban? A másik kérdés, hogy az általa vizsgált korban mely udvarházak és várak épültek újjá. Nem tudni, hogy Budapest területére, vagy az egész országára gondol. Probléma továbbá az is, nem tudunk ebből a korból sem „újjaépült” várról, sem udvarházról. Úgy gondolom, hogy Gerevich csak rekonstruálja a 13. század végi történéseket, sajnos bizonyítékok nélkül.

A székesfehérvári egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben röviden ír a romról – még mindig tévesen – gótikus templomként határozva meg azt.⁴⁹

1982-ben Parádi Nándor a kácsi lakótoronyról szóló munkájában⁵⁰ a tornyokat vizsgálva említi az albertfalvai tornyot és a hozzá tartozó épületet. A néhány soros említés azért jelentős, mert először olvashatunk a feltételezett tulajdonosról, Werner fia László, budai rektorról.

Az 1990-ben megjelent, a kerület történetével foglalkozó munkában⁵¹ minden információ megtalálható az erődítéssel kapcsolatban, amit akkor tudni lehetett. Azért jelentős a mű, mert Gerevich leírása⁵² után is

³⁹ GENTHON 1951. 84.

⁴⁰ GENTHON 1951. 84.

⁴¹ A Velencei hegységbe jelölt egy középkori várát földalatti pincékkel, amely később kiderült, hogy nem más, mint az őskori vár alatt található barlang. (TEREI 1998. 110.)

⁴² BTM Adattár 1540 - 88. 12. old.

⁴³ BTM Adattár 689.78.

⁴⁴ BTM Adattár 689.78.

⁴⁵ ZAKARIÁS 1961. 176.

⁴⁶ ZAKARIÁS 1961. 176.

⁴⁷ GEREVICH 1971. 47.; GEREVICH 1975. 397-398, 242. kép.

⁴⁸ GEREVICH 1975. 398.

⁴⁹ SCHEMATISMUS JUBILARIS 1977. 222.

⁵⁰ PARÁDI 1982. 23.

⁵¹ A GELLÉRTHEGYTŐL 1990. 40.

⁵² GEREVICH 1975. 397-398.(242. kép)

még mindig többen templomnak határozták meg a várat, főként a sokak által használt nagy összefoglaló munkákban, műemlékjegyzékekben.

D. Matuz Edit 1992-ben gyűjtötte össze Rómer Flóris kéziratok hagyatékából a Budapest és környékének középkori emlékeit vizsgáló részeket.⁵³ Köztük az albertfalvai „góth templom” is szerepel. D. Matuz Edit munkája alapján ismert a Rómer féle leírás és a rom alaprajza.

Kubinyi András a Műemlékvédelem oldalain az Árpád-kori kisváarak kérdését vizsgálva említi meg az albertfalvai várat, leírva Werner fia László, a torony tulajdonosának nevét: „Az engedélykötelességgel, ill. a közbecsűjegyzékek várával kapcsolatos gondolataim elfogadása esetén ugyanis olykor a kőből épült „vár” várjellegét is meg kellene kérdejelezni, mint pl. a Gerevich által feltárt albertfalvai várat, az oklevelek szerint Werner fia László budai rektor „turrisát”.⁵⁴

1997-ben közölte Belezna Andor az Albertfalvi Helytörténeti Gyűjtemény és Iskolamúzeumban a „Középkori rom a mai Albertfalva területén” című kiállítást bemutató az általa és Mohr Miklós által összegyűjtött, a várról szóló anyagot. Ebben a cikkben minden forrás szerepel, ami megemlékezik a középkori építményről. A munka jelentősége azért nagy, mert itt követhetjük nyomon először az összes adaton keresztül a rom említését a 18. század végétől napjainkig.

Koppány Tibor foglalkozott 1999-ben a magyarországi kastélyokról szóló könyvében⁵⁵ az albertfalvi erődítésről, ahol ismét szóba kerül Werner fia László budai rektor neve, mint tulajdonos.

Ezen a helyen érdemes szólni – természetesen a teljesség igénye nélkül – a vár birtokosáról és a róla szóló oklevelekről. Györffy György 1998-ban megjelent az „Árpád-kori Magyarország történeti földrajza” című munkájának negyedik kötetében közli⁵⁶ a Werner tornyához kötődő okleveleket. Itt olvashatjuk, hogy az épületet 1300 körül építhették. Györffy a szövegben található helynevek alapján a Péterhegyre és környékére lokalizálja a tornyot. Nem fogadja el, hogy a Gerevich által feltárt rom megegyezne az oklevélben szereplő erődítménnyel. Úgy gondolom, hogy a „Péterhegy táján” helymeghatározás⁵⁷ és a Kondorosi út közötti távolság nem olyan nagy, hogy elveszük teljesen Györffy lokalizálását, ennyire beépített területen ekkora hibahatár megengedhető.⁵⁸ Ezt a lokalizálást Györffy egy évvel korábban már megemlítette Pest–Buda korai történetével foglalkozó munkájában, források nélkül.⁵⁹

⁵³ MATUZ 1992. 22.

⁵⁴ KUBINYI 1992. 119.

⁵⁵ KOPPÁNY 1999. 37.

⁵⁶ GYÖRFFY 1998. 578-579.

⁵⁷ Péterhegy a XI. és a XXII. kerület határán a 70-es úttól keletre található.

⁵⁸ GYÖRFFY 1998. 578-579.

⁵⁹ GYÖRFFY 1997. 172-173.

A Werner család történetével Kubinyi András foglalkozott részletesebben 1971-ben.⁶⁰ A család nevével 1235-ben találkozhatunk először egy birtokperben. Az oklevél szövege alapján feltételezhetjük, hogy Werner comes már itt élhetett, és a birtoka lehetett a „palatium comitis Wernerii”. Ő az egyetlen olyan választott villicus, akinek a nevét ismerjük. 1281-ben fordul elő utoljára comes címmel. Fia, az ifjabb Werner comes 1288 és 1296 között lehetett Buda rektora. Kubinyi András valószínűsíti, hogy Werner és fia László gyilkolták meg Walter comest, Werner egyik elődjét. 1304-ben Vencel király fogolyként Csehországba vitte Lászlót, aki 1307-ben megszökött és visszakérült Budára. Pontosán nem tudjuk, hogy meddig volt rektor, 1318-ban már utódjáról írnak a források.⁶¹

Végezetül Tari Edit említi Pest megye középkori templomait vizsgáló munkájában⁶² a romot. Az albertfalvai középkori építményt a templomok sorába helyezte.⁶³

LOKALIZÁLÁS

Arra a kérdésre, hogy valójában hol volt az az épület, melyet 1943-ban kutattak, a II. Világháború után csak kevesen tudtak pontosan válaszolni, még maga az ásató, Gerevich László sem. Az utóbbi 30–35 évben pedig erre senki sem emlékezett. Igaz, hogy Gerevich László a kollegáinak és a várat kutató lelkes embereknek több helyet is mutatott, azzal, hogy azon a helyen állt a vár, azonban ezek között nem szerepelt a Kondorosi úti helyszín.

A lokalizálás két úton haladt. Az egyik kutatási útvonal Belezna Andor,⁶⁴ és Mohr Miklós⁶⁵ nevéhez köthető. Ők régi térképek és határkövek segítségével találták meg a rom helyét. A régi, a várat ábrázoló térképet azonos léptékre nagyították a maival, így több-kevésbé tudták a helyet. Segítségül szolgált, hogy a rom területén található a 325. határkő. Ezt a 19.–20. századi Budapest területét ábrázoló atlaszok nagy része pontosan ábrázolja, a határkő alapadatai pedig a jegyzőkönyvben megtalálhatóak.⁶⁶

⁶⁰ KUBINYI 1971. 219-220.

⁶¹ KUBINYI 1971. 219-220.

⁶² TARI 2000. 21-22.

⁶³ Érthetetlennek találom, hogy miért csak Genthont, Rómert, Zakariást hozza fel irodalomnak. Igaz Gerevich Lászlót említi, de nem fogadja el az ásató meghatározását a romról. Tari Edit nem említi egyetlen leírást sem az elmúlt 20 évből, mely a falmaradványokat erődítményként határozná meg.

⁶⁴ Belezna Andor az Albertfalvi Helytörténeti Gyűjtemény és Iskolamúzeum igazgatója, helytörténész.

⁶⁵ Mohr Miklós helytörténész Belezna Andorhoz hasonlóan hosszú évek óta kutatja a XI. kerület történetét.

⁶⁶ Belezna Andor és Mohr Miklós nagyon sokat tett a vár helyének felkutatásában, segítségüket ezúton köszönöm.

A másik útvonalon a cikk szerzője dolgozott a Budapesti Történeti Múzeumban fellelhető ásatási fényképek és az azon visszaazonosítható házak és geodéziai pontok segítségével.

A feltárásról készült 17 darab fénykép közül egyiken látszik a háttér (27. kép) és a távolabb álló házak. Közülük sokat elbontottak, de egyre biztosan rá lehet ismereni, amelyik az akkori és a mai fényképen is látható.⁶⁷

A fényképek más információval is szolgáltak. Tanúságuk szerint a falak között egy – a múlt századi földrajzi felmérésekhez használatos – vasasztal⁶⁸ állt. Szám szerint a 45-ös (XIV). Ezt a vasasztalt, mint földrajzi pontot, a határköhöz hasonlóan térképen ábrázolták, és ennek is megtalálhatóak a pontos koordinátái, sőt a magassági adatait is ismerjük. Így a koordinátákból az is kiszámolható, hogy a vasasztal és a határkö között 5,94 méter volt a távolság.

A két bizonyítási úttal így teljes bizonyossággal ki lehet mondani, hogy az albertfalvai vár a Kondorosi úton, a mai Junior Vállalat épülete előtt állt (10. kép).

Természetesen megpróbáltuk, a pontosabb behatárolást is a fényképek és az alaprajz segítségével. A fényképek szerint a határkö a hosszú északi fal közvetlen közelében, körülbelül a falszakasz közepénél állt. Három képen látható a vasasztal a határkövel (18., 23., 27. kép), de csak annyi olvasható le a képről, hogy tőle északnyugatra, a falhoz közel található. Olyan fotóval sajnos nem rendelkezünk, amivel biztosabb helymeghatározást végezhetnénk. Az alaprajzon a nyugati falon, az északnyugati sarokhoz közel megfigyelhető egy kis négyzetes jelzés, ami mintha nem tartozna szervesen a várhoz. Ha elfogadjuk, hogy a 13–14 méteres fal középső részén állt a határkö, akkor a közte és a határkö közötti 5,94 méteres távolság pontosan azt engedi feltételezni, hogy az alaprajzon látható besötétített négyzet nem más, mint a vasasztal.

Felmerült a kérdés, hogy ezzel a jelzéssel nem a nyugati falban található konzolt jelölte-e az ásató. Ez azonban kizárható, mert a fotó tanúsága szerint (24. kép) az ablaktól nem északra, hanem délre található a konzol.

Ezen adatok ismeretében a határkö és a vasasztal helyének pontos koordinátaival az erődítés falait körülbelül fél méteres pontossággal be tudjuk határolni.

GEREVICH LÁSZLÓ ÁSATÁSA

Az 1943-as ásatásról fennmaradt 17 fényképből⁶⁹ (11–27. kép) és egy alaprajzból nagyon nehéz rekonstruálni a feltáráson történeteket. Nem tudjuk az előzmé-

nyeket, nem ismerjük a körülményeket, és ennek hiányában, valamint több mint ötven év távlatából nem lehet véleményt mondani a régészeti kutatásról.

Korábban annyira keveset tudtunk, hogy az ásatás pontos ideje is kérdéses volt. Gerevich László egyetlen kiadott munkájában sem említi, hogy mikor dolgozott a területen. A különböző források 1941-es, 1942-es és 1943-as évszámot mondanak. Mohr Miklós kutatásai során a régi iratokból kiderült, hogy a feltárást 1943. szeptember–novemberben került sor.

Az akkori budapesti múzeumok közül több, minden hónapban jelentésben számolt be az abban a hónapban végzett tevékenységükről. Itt lehet rátalálni először 1943 szeptemberében a Középkori Múzeum jelentése alatt az ásatásról. „*Dr. Gerevich László múzeumi őr Albertfalva és Budapest határán egy XV. századi kis plébánia templom romjait tárta fel, amely stílusát tekintve a Garády Sándor által már régebben feltárt Rudasfürdői templommal tart szoros összefüggést.*”⁷⁰

A jelentésen 1943. szeptember 17-i dátum van, tehát valószínűleg a hónap elején kellett megkezdődnie az ásatásnak.

Az október 18-án íródott beszámolóban ismételen olvashatunk az épületről, itt még mindig templomként határozza meg Gerevich. Tehát a feltárások elején még Gerevich László is templomnak gondolta a falakat.

„*A középkori Múzeum okt. havi munkáját Budapest Albertfalva felé eső határában föltárt középkori templom ásatása és a belvárosi templomban létesítendő templommúzeum anyagának összegyűjtése és leltározása tette ki.*”⁷¹

Az ásatás befejezéséről két irat is szól. A szokásos november havi jelentésben szerepel utoljára. Itt már elmarad a templom meghatározás, helyette óvatosan középkori épülettömb elnevezést használnak.

„*Az Albertfalva határában kiásott középkori épülettömb tisztázása megtörtént s a munkálatok most már csak a területek egyengetésére szolgálnak.*”⁷²

A befejezés pontos időpontjának meghatározásához felhasználható ifj. Handl István fuvarozási vállalkozó számlája,⁷³ melyből kiderült, hogy 1943. november 12-én „egy fuvar műemlék fuvarozása” történt Albertfalváról a Károlyi Palotába. A jelentésből és a számla szövegéből valószínűsíthető, hogy november elején befejeződött az ásatás, és került elő leletanyag a feltárást során. Ezt erősíti a Gerevich által a Budapest

⁶⁷ A fénykép háttérében, az ablakával az ásatásra néző ház a Kondorfai u. 19. szám alatt található.

⁶⁸ Ilyen látható ma is a Margit szigeten, ilyen volt a Kánai kolostor területén. Néhányat a Bosnyák téren gyűjtöttek össze és mutattak be, melyet sikerült megmenteni a pusztulás elől.

⁶⁹ Mind a 17 fényképet közlöm. A képaláírásoknál a fotók hátoldalán található meghatározást írtam. Néha ezek a meghatározások nem pontosak, erre a szövegben külön kitérek.

⁷⁰ Középkori Osztály Iratai 1943. (iktatószámmal ellátott iratok) 1. csomó, 2. dosszié

⁷¹ Középkori Osztály Iratai 1943. (iktatószámmal ellátott iratok) 1. csomó, 3. dosszié

⁷² Középkori Osztály Iratai 1943. (iktatószámmal ellátott iratok) 1. csomó, 3. dosszié

⁷³ Középkori Osztály Iratai 1943. (iktatószám nélküli) 1. csomó, 1. dosszié

polgármesterének írt levél, melyben Schauschek Jánosnak 300 pengőt kér kiutalni, mert a várkastély műszaki felméréseit elkészítette.

„A Fővárosi Régészeti Intézet őszi ásatai folyamán Budapest déli határában egy XV. sz. várkastélyt tárt föl. A műszaki felvételekkel Schauschek János urat bíztuk meg, aki úgy a kastélyt, mind a várban a helyőrségi és a Mátyás templom mellett talált falak felvételét elvégezte.”⁷⁴

A november 11-én keletkezett levélben már várkastélyről olvashatunk. Érdekes, hogy az iratokat olvasva rekonstruálni lehet, hogyan változtatta meg Gerevich a véleményét a romról. A 15. századi kormeghatározás később változni fog, mert az 1975-os könyvben⁷⁵ már korai nemzetségi várról ír.

A kutatás során Mohr Miklós által talált iratok az ásátás előtti időszakot és a körülményeket mutatják be. Dr. Csethe János főjegyző a Központi Igazgatóságnak írott levelében olvashatjuk,⁷⁶ hogy május 5-én kereste meg a múzeum Albertfalva község előjáróságát ásátási engedélyezésének kérésével. A levél erre a válasz, melyben a főjegyző értesíti a múzeumot, hogy az ásátás érinti a védőtöltést, mely Határárok déli oldalán húzódnak, így a Székesfővárossal is egyezkednie kell. Augusztus 3-án Gerevich kéri a polgármestert,⁷⁷ hogy az ásátásra az ügyosztály egyik kultúrmérnököt rendeljenek ki, mert a feltárás néhány méterrel a töltés alá húzódik, és hogy a helyreállítás szakszerűen történhessen. Megmaradt a múzeum levele a Kábelgyár R.T. Igazgatójához,⁷⁸ melyben kéri, hogy engedélyezzék a területükön az ásátást. A válaszlevélben⁷⁹ a Kábelgyár Részvénytársaság engedélyezi a régészeti feltárást, de kiköti, hogy ha az ásátások eredménytelenek maradnak vissza kell temetni a területet, illetve ha előkerül „magánjogi értelemben vett kincs vagy bármely más kultúr-történeti vagy régészeti értékkel bíró dolog” arról értesítsék a tulajdonost, és az őket „megillető részesedést” kiszolgáltassák.

1943. augusztus 26-án keletkezett levél is megmaradt,⁸⁰ amelyben a múzeum megkeresi a másik tulajdonost is a Gamma papírgyárat.

Gerevich 1944 januárjában leírja az ásátás eredményeit a Budapest Székesfőváros Közigazgatási Évkönyve 1944-re tervezett kiadványában.

„A múzeum második kiemelkedő ásata a Budapest déli határában fekvő és egy töltés alatt eltemetett rom földtárása és tisztázása volt. Ez a rom templomként szerepelt az eddigi irodalomban. A kutatás földterítette, hogy fallal övezett erős négyszegletes védőtoronnyal ellátott Mátyás-kori vízióvár helyezkedett itt el. A 3–5 m magasságú falmaradványok a téglalap alakú lakóépület és a torony szerkezetére igen tanulságos adatokkal szolgáltak. Különösen fontosak ezek az eredmények, ha tekintetbe vesszük, hogy hasonló rendeltetésű kis vízióvár nemcsak Budapest területén ismeretlen, de az egész ország területén alig ismert típus képviselet. Ez a vár a budapesti középkori védőrendszer első láncszeme.”⁸¹

Megfigyelésre méltó, hogy az ásátás után néhány hónappal Gerevich László már várról ír. Azt, hogy mi alapján véli Mátyás-kori vízióvárnak, nem tudjuk.

Az alaprajz egy teljesen kibontott épületet⁸² sejtett a fényképek ismerete előtt. Ezzel szemben a fotók⁸³ nem ezt a képet mutatják. Sajnos a fényképezés körülményéről sem tudunk semmit, valószínűsíthetjük a képek alapján, hogy nem egyszerre keletkeztek a felvételek, inkább az ásátás vége felé. A fotókat vizsgálva, a hátoldalukon található rövid helymeghatározások segítségével, megállapítható, hogy a 17 fénykép lefedi a déli hosszú fal és a torony nyugati fal kivételével a területet. A fotók hiányában azt viszont nem tudjuk megállapítani, hogy az épület déli szakaszát és a torony nyugati zárófalát valóban feltárták-e, vagy a rajz csak egy rekonstrukció?

Az első szembetűnő megállapítás, hogy a kutatás csak a falakat vizsgálta, tehát egybefüggően kibontott területek nincsenek. Úgy tűnik, hogy amikor megtalálták a falakat, akkor azok irányába indulva „lebontották” rólu a földet. A fényképek tanúsága szerint sem a belső, sem a külső oldalon nem jutottak le a járószintig. Ez csak egy esetben, a toronynál, képzelhető el, de a fényképek alapján pontosan ezt nem lehet meghatározni. A torony falánál megfigyelhetjük, hogy bizonyos helyeken a falon levő földet nem szedték le, hanem a széleket megkeresve rajta hagyták egy csíkban. A képeken nem látunk szelvényeket, árkokat.

⁷⁴ Középkori Osztály Iratai 1943. (iktatószámmal ellátott iratok) 1. csomó, 3. dosszié

⁷⁵ GEREVICH 1975. 398.

⁷⁶ Középkori Osztály Iratai 1943. (iktatószám nélküli) 1. csomó, 1. dosszié

⁷⁷ Középkori Osztály Iratai 1943. (iktatószám nélküli) 1. csomó, 1. dosszié

⁷⁸ Középkori Osztály Iratai 1943. (iktatószám nélküli) 1. csomó, 1. dosszié

⁷⁹ Középkori Osztály Iratai 1943. (iktatószám nélküli) 1. csomó, 1. dosszié

⁸⁰ Középkori Osztály Iratai 1943. (iktatószám nélküli) 1. csomó, 1. dosszié

⁸¹ Középkori Osztály Iratai 1944. (iktatószámmal ellátott iratok) 1. csomó, 1. dosszié

⁸² Egyedül a kerítőfal van csak részben feltárva, amit 20 méteres szakaszon találtak meg az alaprajz szerint.

⁸³ A fényképdokumentáció jelentőségét én abban látom, hogy míg egy alaprajzból vagy egy leírásból csak felületes képet tudunk alkotni az ásátásról, addig a fényképek segítségével és természetesen az alaprajzot figyelembe véve rekonstruálni lehet valamilyen szinten az ásátást.

Keletről vizsgálva az épületet az első és az egyik legfontosabb pont a fal és a torony kapcsolata. Gerevich az egész ásatásból csak annyit közölt, hogy a torony –, azaz az egész épület – később készült, mert hozzá van építve a kerítőfalhoz.⁸⁴ Ez a kijelentés a fotók alapján valóban bizonyítottnak látszik,⁸⁵ mert jól látszik a falelvállás és a torony szokatlan hegyesszögű sarka (11. kép). Nem túl gyakori megoldást figyelhetünk meg ebben az esetben. A torony falhoz való építésével kapcsolatosan több kérdés is felmerül. Miért található a falban ez a szokatlan görbület? Különös ez a „hullámos fal” megoldás egy erődítésnél (12. kép). Sok esetben földrajzi környezet miatt török meg, vagy változtatja meg az irányát a fal. Ebben az esetben azonban sík a vidék, tehát ezzel nem magyarázható. Felmerül a kérdés, hogy így ki akartak valamit kerülni, például egy vízenyős szakaszt, melyre nem tudtak alapozni, bár ez is csak hipotézis.

Kérdés, hogy miért a fal épült korábban (13. kép). Válasz lehet, hogy a fal megépítésével körbezártak egy területet és csak utána kezdődött meg a lakóépület építése, de elképzelhető, hogy volt egy korábbi, talán kisebb épület a fallal körülvett területen, melyet később elbontottak, és a fennmaradó helyre csak így fért be az új épület. A feltevések közé lehet sorolni, hogy nem egyszerre épült az alaprajzon látható épület, korábbi a téglalap alakú szárny és a fennmaradó helyre „beszorítottak” később egy tornyot. Sajnos a fényképek a torony és a tőle nyugatra található épület kapcsolatát nem mutatják. Természetesen ezek csak hipotézisek, melyeket egy újabb ásatás megerősíthet, vagy cáfolhat (14–15. kép).

A torony déli oldaláról készült fotó címe: Bejárat a toronyba (17. kép). Sajnos ebben az esetben nincs piros – fehér mérőkaró a képen, ezért nincs pontos viszonyítási alapunk. A képen valóban egy bejárat látható egy faragott kővel. Látható, hogy a belső járószint vagy nem volt azonos magasságban a „küszöb” szintjével, vagy a járószintet Gerevichék átvágták. Sajnos a kép alapján több nem állapítható meg. A bejáratot közelebről mutató fotó (16. kép) a nyugati fal délnyugati sarkánál beugrást mutat, ami az ajtókeret köveinek a helyét mutathatja, és ez figyelhető meg az alaprajzon is. Ezek szerint az 1,8 méter vastag falon a külső oldalon lehetett az ajtó. A fényképet vizsgálva a belső oldalon ajtóra utaló nyom nem figyelhető meg.

A torony keleti oldalán a falban megszakadást figyelhetünk meg (19–20. kép), ugyanis a fal középpontjában kelet – nyugat irányú bevágás látható „A toronyban lévő csatorna” címmel ellátott fényképen (21. kép). Ebben az esetben merült fel a legtöbb probléma.

Mind az alaprajzon, mind a fényképen látható a torony keleti falában kialakított „fülke”, melynek a funkciója egyenlőre meghatározhatatlan. A kép bal szélén található kőfal valószínűleg már a kerítőfal belső fal-síkja. Az átvágás nem túl széles, de mélyen átmetszi a keleti falat. Az átvágás alatt, az „ép” falban vele párhuzamos irányban egy hosszúkás üreget figyelhetünk meg. Valószínűleg ezt határozza meg Gerevich csatornának. Én szkeptikus vagyok a csatorna elképzeléssel szemben. Természetesen felmerül a kérdés, hogy az ásató milyen csatornára gondolt, mert a kép tanulsága szerint a kis átmérő, és a kibélelés hiánya, megkérdőjelezi elgondolását. Én inkább egy gerenda helyének gondolom az üreget.

A torony belsejében hatalmas földhalom (ki nem bontott föld) volt, ezért nem láthatjuk a nyugati falat. (18. kép) Lényeges lenne pedig, mert választ kapnánk, hogy a torony nyugati fala és a téglalap alakú épület keleti fala egy fal, vagy több, és milyen kapcsolatban vannak egymással. Így nem tudjuk a megoldást arra sem, hogy egyszerre épült a torony és a hosszúkás épület, vagy nem, valamint arra sem kapunk választ, hogy volt – e átjárás a torony és az épület között.

A nyugati, téglalap alakú épületről, melyet Rómer a templom hajójának gondolta 7 fénykép (22–27. kép) maradt ránk. Csak az egyik (27. kép), az egész területet ábrázoló képen, van mérőrúd, és az is elég távol, ezért a torzítás miatt a falak magasságát csak nagyságrendileg tudjuk megállapítani. Elmondható, hogy a 10–20 cm magas falmaradványoktól körülbelül 60 cm-es falmaradványokig sikerült kibontani az ásatás során. A képen se külső, se belső járószint nem látható, tehát a korábban leírtak itt is érvényesek, csak a falakat kutatták, a belső és külső rész vagy nem érdekelte őket, vagy nem volt idejük feltárni. A falakat sem bontották ki az alapokig, legtöbbször félbe hagyták.

Az egyik képen jól látható az északkeleti támpillér (23. kép). Meglétének valószínűleg statikai oka lehetett, a Duna közelsége miatt az ingoványosabb talajon jobban megállt így a fal.

A falakról elmondható, hogy vegyes kövekből épültek. Faragott köveket ezzel szemben többet találtak. Építészeti elemek, konzolok, nyílászáró keretek figyelhetőek meg a képeken. Mivel nem külön – külön vannak lefotózva, hanem a képeken csak „mellékesen” szerepelnek, nehéz megállapítani funkciójukat. A 17. képen látható ablakkeret legkorábban a 14. század végére tehető.⁸⁶ A kőfaragvány nem a falban, eredeti helyén látható, hanem a bejáratához támasztva, ezért datálása nem segít az egész épület pontos kor-

⁸⁴ GEREVICH 1975. 398.

⁸⁵ Fontos megfigyelése Gerevichnek, hogy a kerítőfal korábbi. Kevés erődítés esetében van módunkban meghatározni, hogy a különböző falak milyen sorrendben épültek.

⁸⁶ Buzás Gergely meghatározása, segítségét ezúton köszönöm. Itt szeretnék továbbá köszönetet mondani kollegáimnak segítségükért, tanácsaikért.

meghatározásához. Hipotézisként elképzelhetőnek tartom, hogy többször átépítették az erődítést, és ez a kőfaragvány nem az építés kezdetét határozza meg. Nem tartom valószínűnek, hogy a faragott kő szórvány lenne, mert a közelben nem tudunk olyan középkori épületről, ahol ilyen lehetett volna.

Az alaprajzon a hosszú északi fal nyugati végén ablak jelzése látható. Az egyik fényképen apró kis nyomokból feltételezni lehet, hogy valószínűleg ott lehetett az ablak, de a fal olyan rossz állapotban volt, hogy csak a fénykép alapján nem kapunk több információt az ablakról (22. kép).

A nyugati falon található ablakokat is ábrázolják a fényképek. Ezek pinceablakok, amelyek azt bizonyítják, hogy a Gerevich által megtalált szint pincszint volt. Ezzel magyarázható, hogy nincs bejárat a téglalap alaprajzú épületbe (24–25. kép).

Két fényképen látszik a nyugati falon levő konzol (24, 26. kép), helyét a fényképek hátoldalán található kézzel írott leírásból tudjuk. Az alaprajz ugyan nem jelöli helyét, de az egyik fotón (24. kép) látható ablakrészből megállapítható, hogy a nyugati oldal közepén a két ablak között volt. A 22. képen az északi fal középső részén is látható egy konzol, melyet szintén nem jelöl az alaprajz.

Összefoglalóan az ásatásról elmondható, hogy nem a ma megszokott módszerekkel, körülmények között folyt, ennek ellenére az alaprajzon láthatók és a fényképek nem mutatnak túlzott eltérést.

PÁRHUZAMOK

Nehéz párhuzamot találni az albertfalvai romhoz. Egyrészt azért, mert az alaprajzon látható elrendezés igen ritka,⁸⁷ másrészt mert nincs teljesen feltárva az egész erődítés. Néhány példát szeretnék bemutatni, melyek hasonlóságot mutatnak az albertfalvai épülettel. A szakirodalom által kisvárnak nevezett 13. századi erődítménytípusból választottam ki néhány példát. Simon Zoltán Műemlékvédelemben megjelent, a Mátraszőlős–Kisvár feltárásáról szóló, publikációjában⁸⁸ a rekonstrukciós kép mutat hasonlóságot az általam vizsgált erődítéssel kapcsolatban (28. kép).

Márianosztra–Biberváron⁸⁹ került elő a központi toronytól nyugatra egy falakkal határolt terület, amelyet a vár feltárója udvarnak határozott meg. Ebben az esetben csak a falak helyzete mutat hasonlóságot az Albertfalván találttal (29. kép).

Részben alaprajzilag, részben a támpillérek megléte miatt szeretném bemutatni a lengyelországi Zlotarja-ban (Zlotterie) található erődítést.⁹⁰ Méretei

sokkalta nagyobbak, valamint a téglalap alakú fallal körülzárt hely valószínűleg udvar. A szüksésvé leírásból csak az derül ki, hogy 1409-ben építették. Megfigyelésre méltó, hogy vizet, vagy vízenyős területet jeleznek mellette, ami magyarázza a támpillérek meglétét (30. kép).

A déli oldalon található ötszögletű „tornyot” leszámitva hasonló alaprajzi formát mutat a Szigliget-Óvár (Királyné szoknyája) erődítése. A földrajzi helyzete és a mérete – a szigligeti rom hegy tetején található, mérete 41 × 15,5 méter – különbözik.⁹¹

A magasabban fekvő „kőváraknál” is lehetne hasonló formákat megfigyelni, de véleményem szerint párhuzamot azért nem szabad vonni, mert más földrajzi környezetben találhatóak az erődítések. Az utóbbi vártípusnál fennáll az a veszély is, hogy nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy hogyan nézett ki a 13. században. A párhuzamot inkább a „kisváraknál” tartom keresendőnek, talán azért is, mert földrajzi elhelyezkedésükben, miszerint alacsonyabb, jobban megközelíthető helyen fekszenek, hasonló az albertfalvaival.

Nem jelent csak az a tény párhuzamot, hogy egy erődítésnek támpillére van, úgy gondolom, hogy ez stabilitás kérdése. Ha mindenképpen hasonlót próbálunk keresni, akkor a lengyel példán kívül Szabadbattyán–Kula és a jáki Apáti ház tornya kerülhet szóba. Szabadbattyán–Csikvár⁹² (Kula-torony) a négyszögű torony sarkain és oldalain, megközelítően a felezőpontonál találhatóak támpillérek. Talán kevésbé ismert a jáki Apáti ház támpilléres tornya.⁹³ Ha csak az alaprajzot nézzük, hasonlít az albertfalvai erődítményre: támpilléres toronyhoz téglalap alakú épület csatlakozik. A datálást megfigyelve kiderült, hogy ez utóbbi épület a 13. századnál korábban épült, míg a torony az épület pusztulása után a 13. század első felében épült.

TERVEK, LEHETŐSÉGEK

Úgy gondolom, hogy a lokalizálással, a források összegyűjtésével, a történelmi korszakba való behelyezésével, elvégeztük a legszükségesebb feladatokat. Ennek ellenére maradtak nyitott kérdések, amelyekre csak egy hitelesítő ásatás tudna válaszolni. Sajnos az épület és a sánc által védett terület legnagyobb része a Kondorosi út és a Junior Vállalat alatt van. A vasasztal és a mai terület szintadatai közötti különbségből kiszámítható, hogy legalább 1–1,5 méter vastag az újkor feltöltés. Arra, hogy a déli sáncból régészeti kutatással valami megfigyelhető, nem tartom valószínűnek. A közelben épült nagyobb épületek alapozása teljesen megsemmisítette a déli védelmi rendszert. Mivel elég jól be tudjuk határolni a fa-

⁸⁷ Szokatlan alaprajzi forma, hogy a torony és a hozzá csatlakozó épület ilyen szögbe álljon.

⁸⁸ SIMON 1989. 99.

⁸⁹ MIKLÓS 1983. 11.

⁹⁰ KRAHE 1996. 715.

⁹¹ MRT 1. 154–155.

⁹² HATHÁZI Gábor: Szabadbattyán–Csikvár (Kula torony). A 1998-as Castrum Bene konferencia kirándulási vezetőjének szövege.

⁹³ Valter Ilona szíves szóbeli közlése, segítségét ezúton köszönöm.

lak elhelyezkedését, ezért tudjuk, hogy a Kondorosi úttól északra eső a patakig terjedő füves részen, illetve a parkoló területe alatt is vannak romok, amelyek kutathatóak. Véleményem szerint az északnyugati sarok mindenképpen a füves területen található.

A fényképek alapján Gerevich Lászlónak valószínűleg nem sikerült a járószintig lejutnia, ezt bizonyítják a fényképek, amely a pinceablakot és a konzolt a kibontott szinttől körülbelül 50 cm-re mutatják. Ezért egy esetleges ásatásnak nem csak az lenne a célja, hogy hitelesítsük az által megtalált falakat, hanem feltárhassuk a Gerevich által érintetlen rétegeket.

Az ásatás több kérdésre is adhatna választ. A kuta-

tás során pontosan lehetne keltezni az épületet, így igazolni vagy cáfolni tudnánk azt, hogy valóban a 13. századra lehet a megépülését datálni. Feleletet kapnánk az átépítések kérdéseire és a pusztulásáról.

A kutatást még nem lehet lezárni. Előbukkanhat még levéltárakban, adattárakban vagy magánszemélyeknél még valamilyen információ. Hiszen a cikk megírása közben kerültek elő azok az iratok, melyekből az ásatás idejét tudtuk kikövetkeztetni. Hasznos lenne szemtanút, leírást, naplót találni az ásatásról, leletekről. A kérdések sokaságának ellenére, mindenképpen vannak eredmények, sikerült egy elveszett erődítést lokalizálni és a lehetőségekhez mérten bemutatni.

IRODALOMJEGYZÉK

- A GELLÉRTHEGYTŐL 1990 A GELLÉRTHEGYTŐL A KAMARAERDŐIG. Budapest XI. kerület története. Szerk. Tóth Gábor Bp. 1990.
- BELEZNAY 1997 BELEZNAY A.: Középkori rom a mai Albertfalva területén. In: Egyházközségi levél. Húsvét 11 (1997) p. 49–55.
- MATUZ 1992 D. MATUZ E.: Adatok Rómer Flóris kéziratos hagyatékából Pest–Buda középkori történetéhez. BudRég 29 (1992) p. 11–32.
- GENTHON 1951 GENTHON I.: Magyarország műemlékei. Bp. 1951.
- GERECZE 1906 GERECZE P.: A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. In: Magyarország műemlékei 2. Bp. 1906.
- GEREVICH 1971 GEREVICH, L.: The Art of Buda and Pest in the Middle Ages. Bp. 1971.
- GEREVICH 1975 Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig. Szerk.: GEREVICH L. Bp. 1975.
- GYÖRFFY 1997 GYÖRFFY Gy.: Pest–Buda kialakulása. Budapest története a honfoglalástól az Árpád-kor végi székvárossá alakulásáig. Bp. 1997.
- GYÖRFFY 1998 GYÖRFFY Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 4. Bp. 1998.
- KOPPÁNY 1999 KOPPÁNY T.: A középkori Magyarország kastélyai. Művészettörténeti füzetek 26. Bp. 1999.
- KRAHE 1996 KRAHE, Friedrich Wilhelm: Burgen des deutschen Mittelalters. Grundriss-Lexikon. Augsburg, 1996.
- KUBINYI 1971 KUBINYI A.: A budai német patriciátus társadalmi helyzete családi összeköttetéseinek tükrében a XIII. századtól a XV. század második feléig. Levéltári közlemények 42 (1971) p. 203–269.
- KUBINYI 1992 KUBINYI A.: Középkori váraink néhány kérdéséhez. Műemlékvédelem 36 (1992) p. 117–121.
- MIHALIK 1941 MIHALIK S.: Hol állott Szent Szabina temploma? A kőérberki romok rövid története. In: Tallózás Budapest és környéke múltjából. Bp. 1941.
- MIKLÓS 1983 MIKLÓS Zs.: Ásatás Márianoszta–Biberváron. ArchÉrt 109 (1983) p. 10–23.
- MIKLÓS 1991 MIKLÓS Zs.: Árpád-kori földvár, középkori templom és temető Kerepes (Kerepestarcsa)–Kálvárián. StComit 22 (1991) p. 347–370.
- MIKLÓS 1998 MIKLÓS Zs.: A Galga-völgyi földvárkutatás újabb eredményei. In: Egy múzeum szolgálatában, Tanulmányok Asztalos István tiszteletére. MúzFüz 48 (1998) p. 93–111.
- MRT 1 Magyarország Régészeti Topográfiája 1. Bp. 1966.
- NAVARRA 1984 NAVARRA J.: Albertfalva. Buda és vidéke 3. évf. (1894. május 21.) 21. sz. p. 10.
- PARÁDI 1982 PARÁDI N.: A kácsi középkori lakótorony. HOMÉ (1982) p. 9–30.
- RÓMER 1864 RÓMER F.: XIII. Jegyzőkönyv. 1864.
- RÓMER 1876 RÓMER F.: Román és átmenetkori építmények hazánk területén. (Szemelvények jegyzőkönyveimből). ArchKözl 10 (1876) p. 1–61.
- SCHEMATISMUS JUBILARIS 1977 A székesfehérvári egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben, alapításának 200. esztendejében. Székesfehérvár, 1977.
- SIMON 1989 SIMON Z.: Castrum Zeuleus. Műemlékvédelem (1989) p. 93–100.
- SÓLYOM 1877 SÓLYOM J.: Buda déli környéke és keserű vízforrásai történeti, régészeti, helyirati és természettudományi szempontból. Bp. 1877.
- TAKÁCS 1915 TAKÁCS S.: Rajzok a török világból 2. Bp. 1915.
- TARI 2000 TARI E.: Pest megye középkori templomai. StComit 27. Szentendre, 2000.
- TEREI 1998 TEREI Gy.: Fejér megye középkori és koraujkori erődítményei. Bp. 1998. (Szakdolgozat)
- ZAKARIÁS 1961 ZAKARIÁS G. Sándor: Budapest. In: Magyarország művészeti emlékei 3. Bp. 1961.

DIE LOKALISIERUNG DER BURG VON ALBERTFALVA

László Gerevich führte 1943 eine Ausgrabung in Albertfalva durch, wo er die Mauern eines Gebäudes fand, das als mittelalterliche Burg identifiziert werden konnte. Die Freilegung und die Ergebnisse wurden nicht publiziert. Der Ort der Ausgrabung ist über die Jahre in Vergessenheit geraten, die Befestigung ist aus dem allgemeinen Bewusstsein jedoch nicht verschwunden.

Neben dem Mangel an genauerer Bestimmung des Ortes, wissen wir über die Ausgrabung selbst auch nichts Näheres, weil außer einer Grundrißzeichnung, einer kürzeren Beschreibung sowie damaligen Dokumenten und einigen Ausgrabungsaufnahmen keine weitere Dokumentation erhalten geblieben ist.

Auf Plänen kann die Ruine von den 1780er Jahren an gefunden werden. Auf einigen Plänen erscheint sie nur als Markierung, auf anderen, wie zum Beispiel auf dem Plan von László Vörös aus 1933, sind die Mauern hingegen ganz genau gezeichnet. Mehrere Pläne bilden auch Schanzspuren ab.

Von den schriftlichen Quellen ist die erste und eine der wichtigsten von Flóris Rómer, der nicht nur eine Beschreibung über die Burg machte, sondern auch ihren Grundriß abzeichnete. Er hat die Mauerreste als Kirche identifiziert.

Diese irrtümliche Ansicht wurde nach Rómer von mehreren Forschern übernommen. Nach der Beschreibung von Jenő Sólyom stand die „Burg“ auf einem großen Erdhaufen und er hielt sie für ein türkisches Minarett. In der Zeit nach der Freilegung können wir sie im Denkmalkataster von István Genthon noch als Kirche bezeichnet finden. In den Dokumenten des Historischen Museums der Stadt Budapest aus den 1950-60er Jahren erscheint sie schon als Burg und in dieser Zeit blieb man ihrem Schicksal auf der Spur. Ein Teil der bis heute veröffentlichten Arbeiten identifiziert ihre Funktion noch immer falsch, aber mehrere Studien benutzten schon die Bezeichnungen „Burg“ oder „Herrenhaus“. András Kubinyi identifizierte sie als Turm von Werner.

Die wichtigste Frage bezüglich der Ruine ist, ob der Bau eine Kirche oder eine Burg war. Flóris Rómer hielt ihn wahrscheinlich deshalb für eine Kirche, weil er nur Details sehen konnte und nicht das Ganze im Überblick, wie Gerevich. Mit Hilfe des Grundrisses und der Fotos ist offensichtlich geworden, dass der früher für einen Chor gehaltene, viereckige Bau in Wirklichkeit ein Turm ist. Anhand der Fotos können wir mit Sicherheit behaupten, dass das Gebäude zweistöckig war, und das stärkt auch jene Deutung, dass das Gebäude eine Befestigung war.

Die Feststellung des genaueren Ortes erfolgte auf zwei Wegen. Die Lokalhistoriker Andor Beleznyay und Miklós

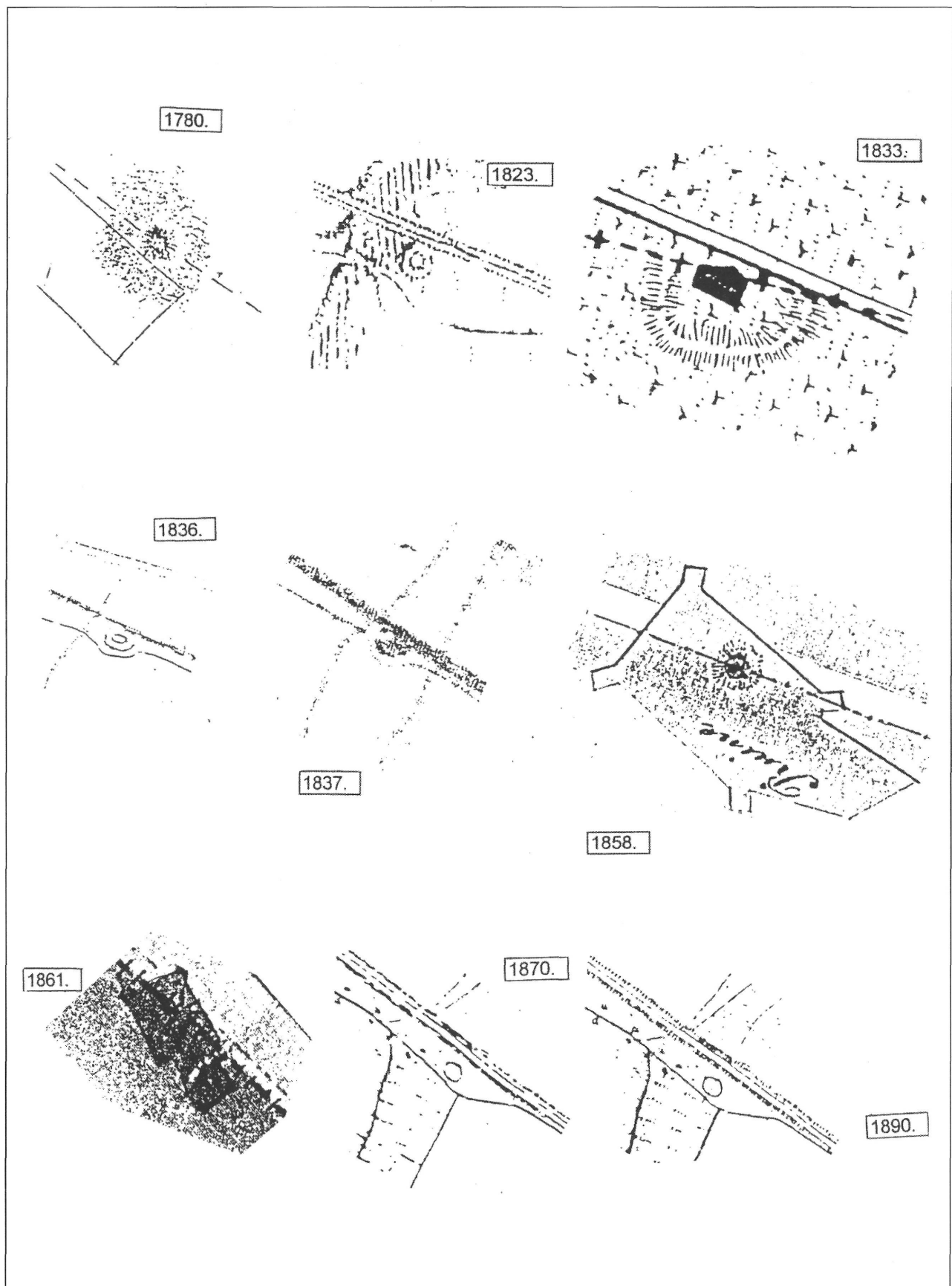
Mohr haben den ursprünglichen Standort mit Hilfe alter Pläne und Grenzsteine gefunden. Einen anderen Weg der Ortsbestimmung erlaubten die Fotos des Historischen Museums der Stadt Budapest. Auf einem Foto ist im Hintergrund das Haus der Kondorfa Str. 19 zu erkennen. Auf einigen Fotos ist der zu geographischen Vermessungen des 19. Jahrhunderts benutzte Eisentisch zu sehen, dessen Koordinaten bis heute erhalten sind, wonach man genau feststellen konnte, dass die Befestigung auf der Kondorosi Str., vor dem Gebäude des Unternehmens „Junior“ stand.

Anhand der Fotos und der damaligen Dokumente war in gewisser Weise zu rekonstruieren, was László Gerevich gefunden haben mag. Die Freilegung zwischen September und November 1943 geschah nicht mit den heutigen archäologischen Methoden. Die Forschung hat nur die Mauern untersucht, ohne Forschungsgruben und Flächenfreilegung. Die Mauern entlang wurde die Erde darüber „entfernt“.

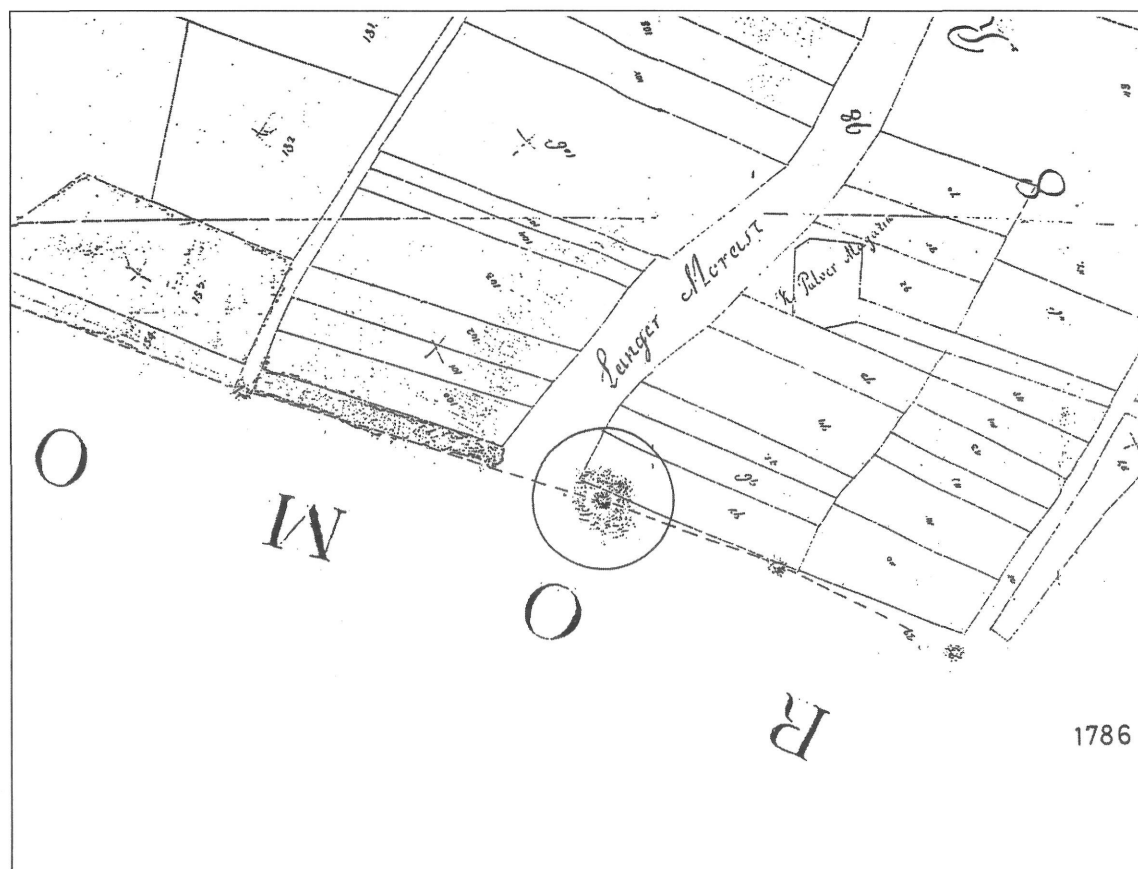
Der interessanteste und die meisten Fragen aufwerfende Teil des Gebäudes ist der Turm. Sowohl auf dem Grundrißplan, als auch auf den Fotos ist zu sehen, dass der Turm an der wellenförmigen Umfassmauer zu sehen. Weshalb sie solche Linienführung hat, wissen wir nicht, nur raten können wir, warum der Turm an die Umfassmauer angebaut wurde. Außer der Türöffnung ist im Turm noch eine Öffnung zu finden, die nach der Meinung von Gerevich ein Kanal ist, was jedoch nicht stimmt. Wahrscheinlicher war sie die Stelle eines Balkens. Die Beziehung zwischen dem Turm und dem rechteckigen Gebäude wird auf dem Foto nicht gezeigt, so bekommen wir darüber keine genaue Informationen. Von dem langen Gebäude wurden auch wenigen Fotos gemacht. Die Fenster, die auch der Grundrißplan zeigt, sind auf jeden Fall Kellerfenster. Von den Konsolen hat man einige, noch an ihrer originalen Stelle gefunden. Die Steinmetzarbeiten, die auf den Fotos gezeigt werden, sind nicht mehr an ihrem ursprünglichen Ort.

Weil wir nicht alle Grundinformationen kennen, sind Parallelen schwer zu finden, ganz gute Parallele gibt es ja auch gar nicht. Mátraszőlös - Kisvár, Márianosztra - Bibevár und Szigliget - Óvár sind solche Befestigungen, wo Turm und Geländeflügel sich in ähnlicher Weise anschließen.

Sehr zu wünschen wäre die Suche nach weiteren der verschollenen Dokumentationen, wie das Ausgrabungstagebuch und die Grabungszeichnungen. Auf alle Fälle wäre eine neue Ausgrabung nötig, die die vielen Fragen vielleicht beantworten kann.

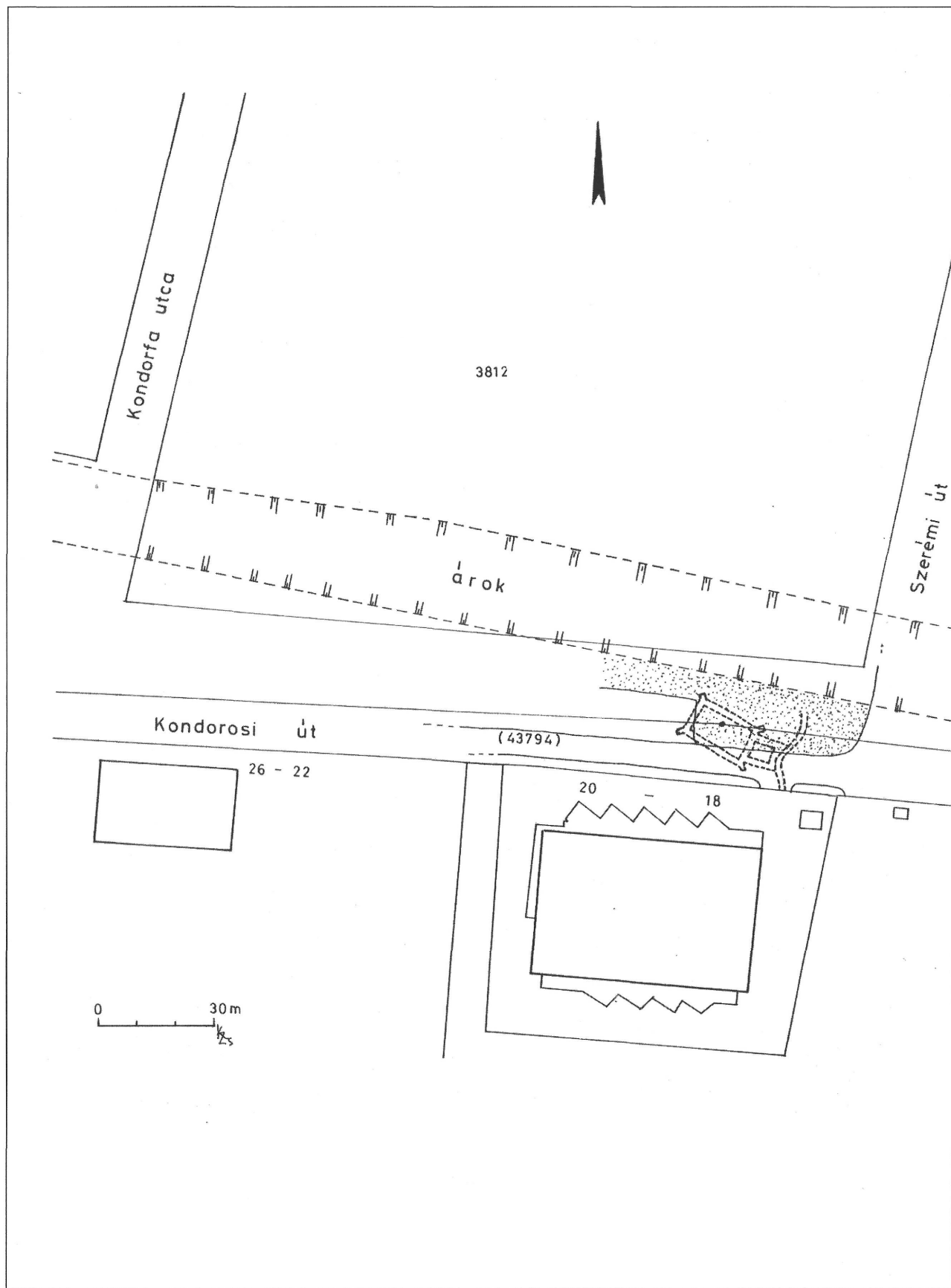
1. kép. Az erődítés térképi ábrázolásai

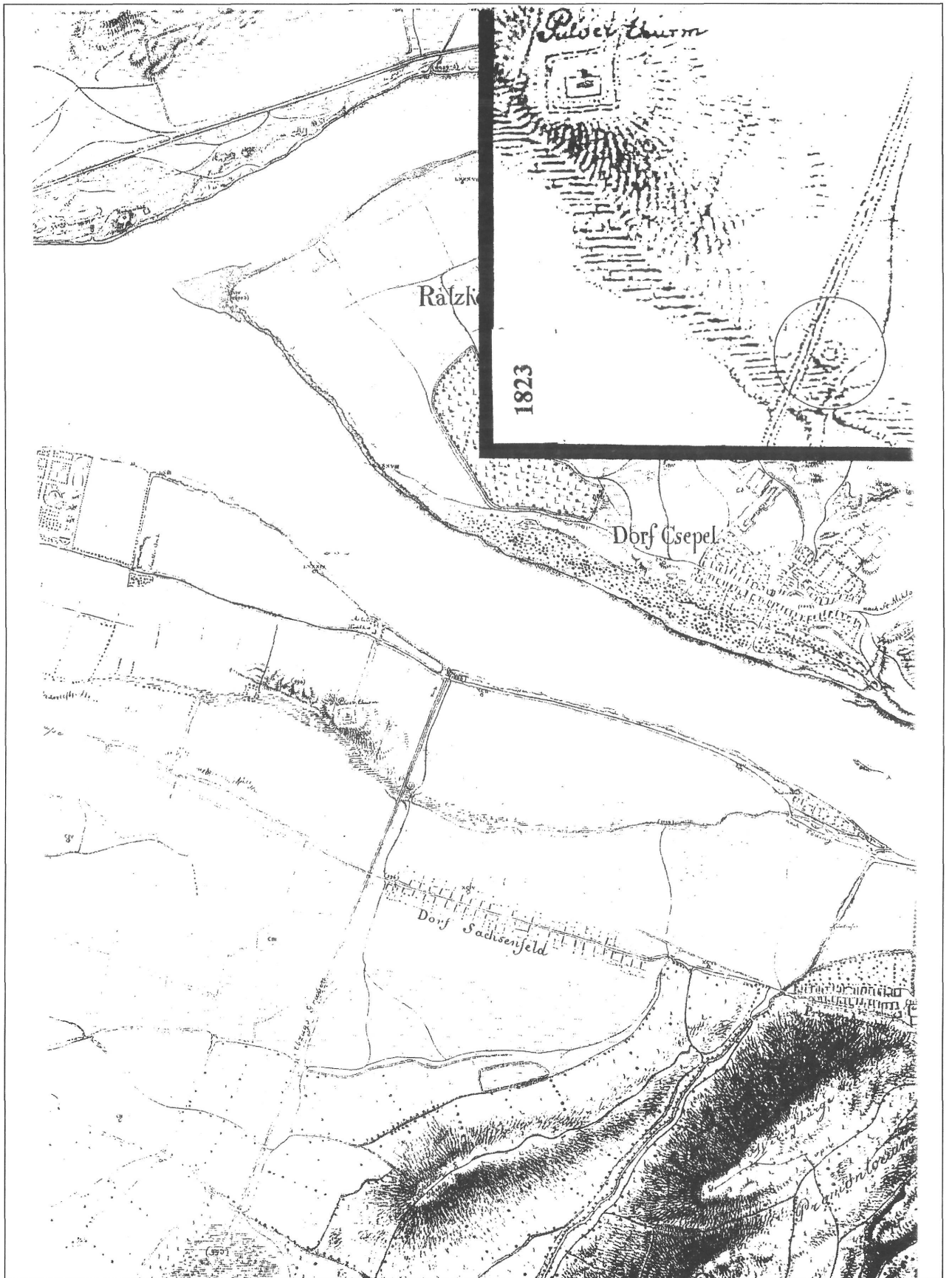
2. kép. Johann Kayser térképe 1786-ból

3. kép. Térkép 1820-ból

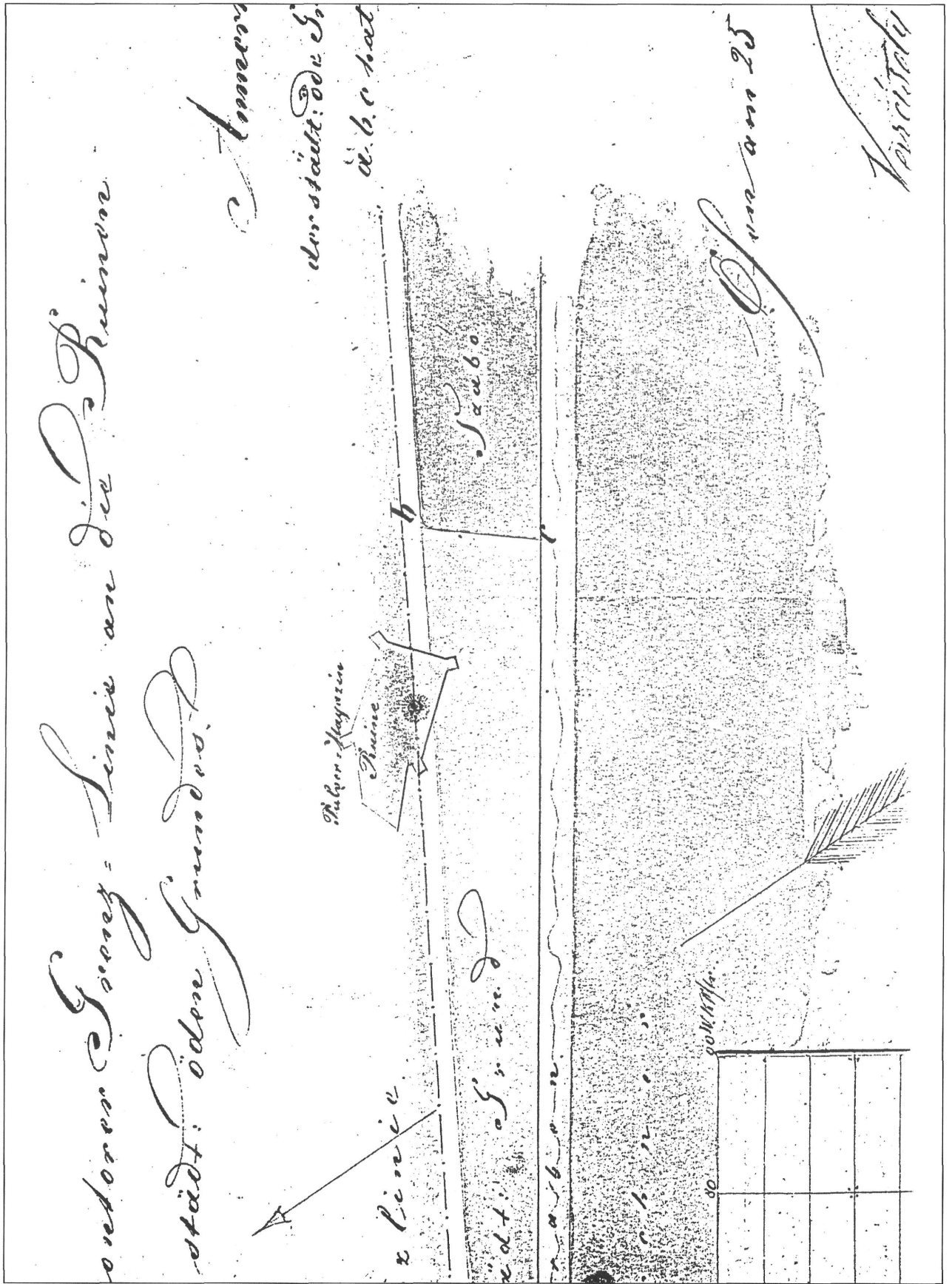

10. kép. A helyszínrajz és a erődítés feltételezett helye

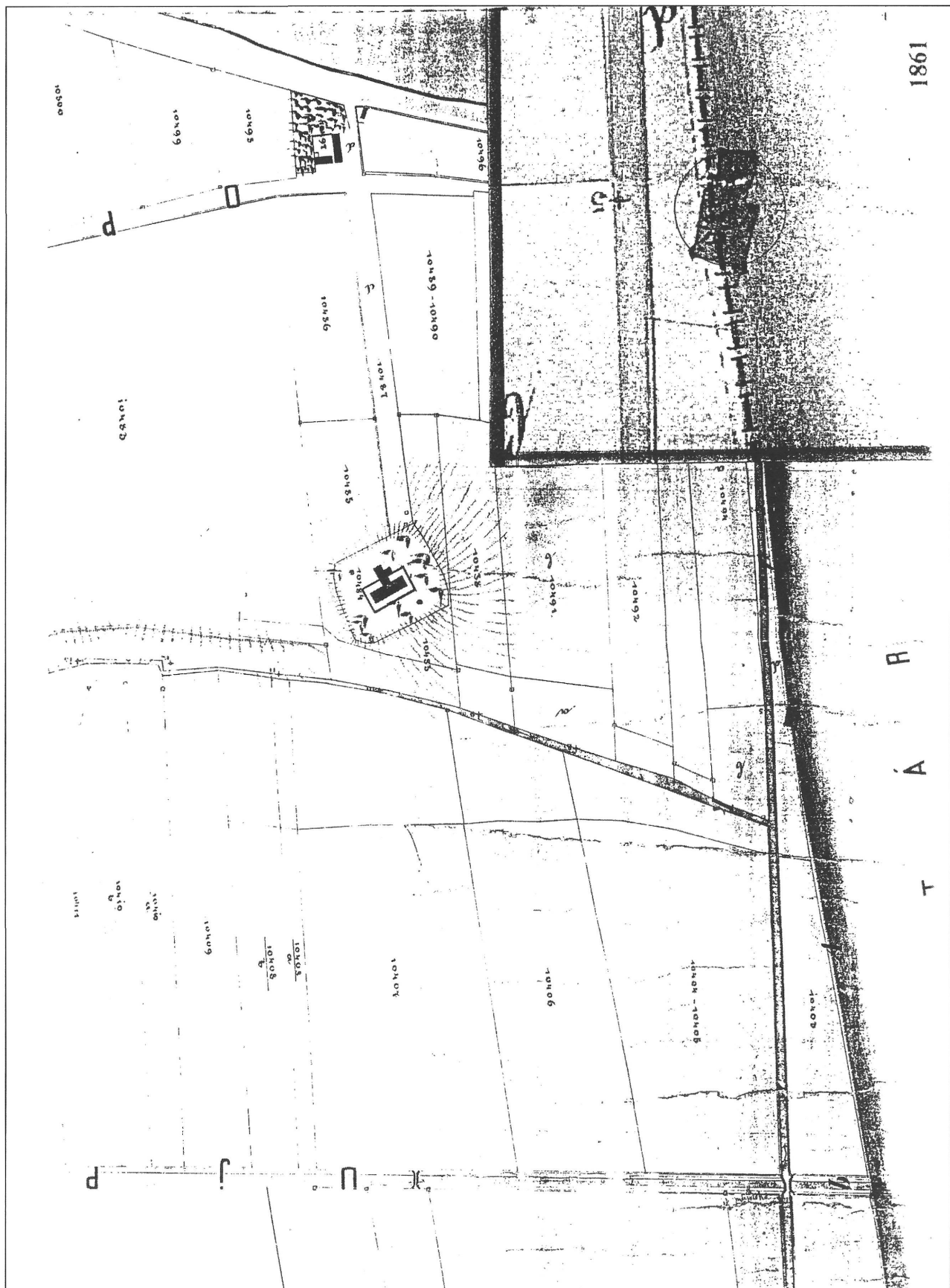

4. kép. Peter von Modesti térképe 1823-ból

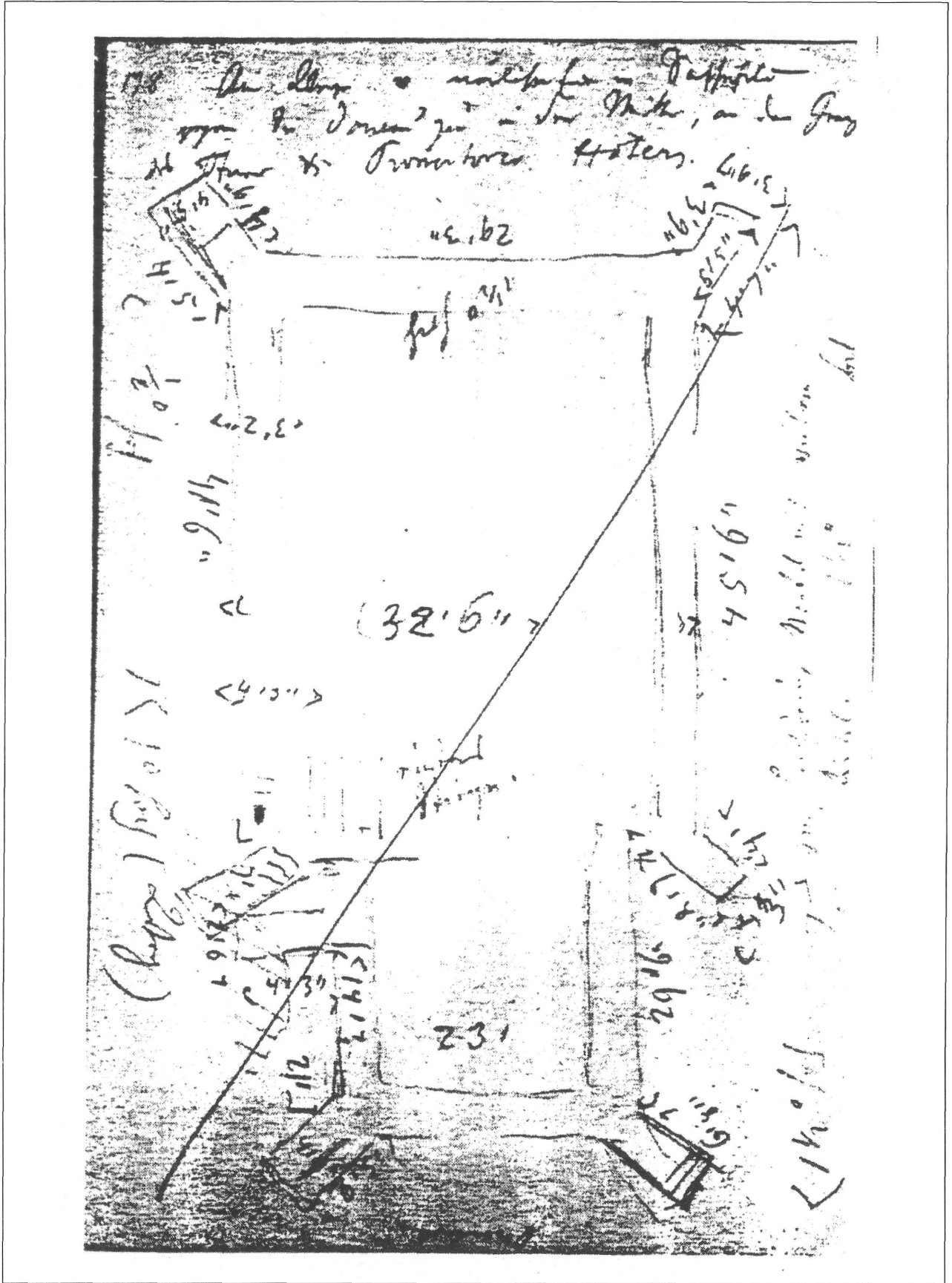

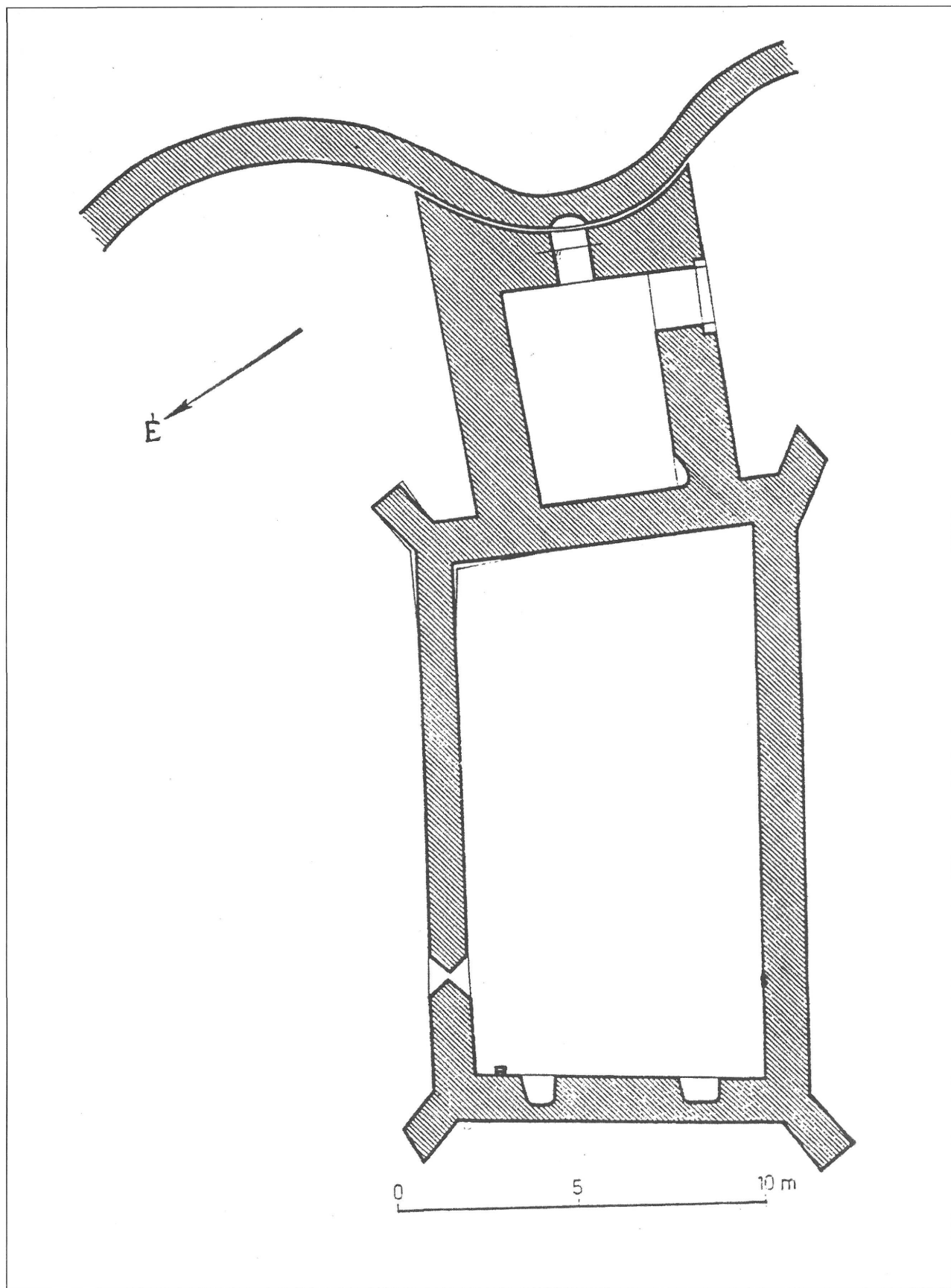
6. kép. Varásdy Lipót térképe 1858-ból

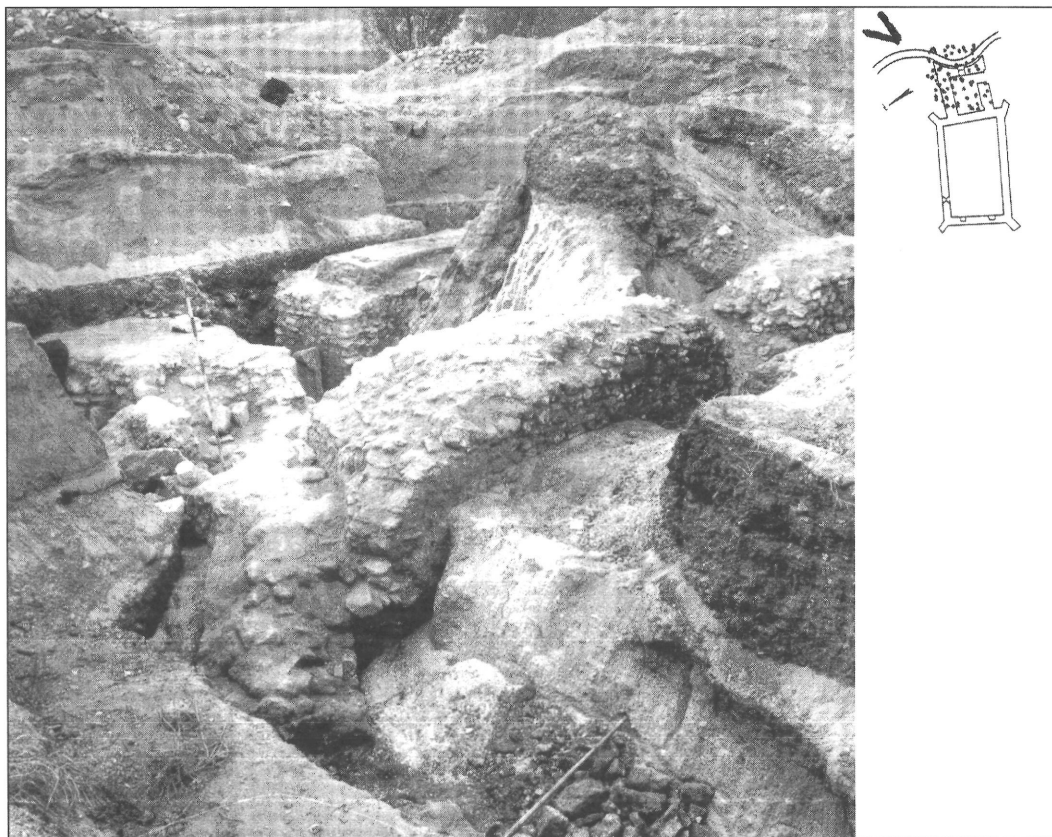
7. kép. Varásdy Lipót térképe 1861-ből

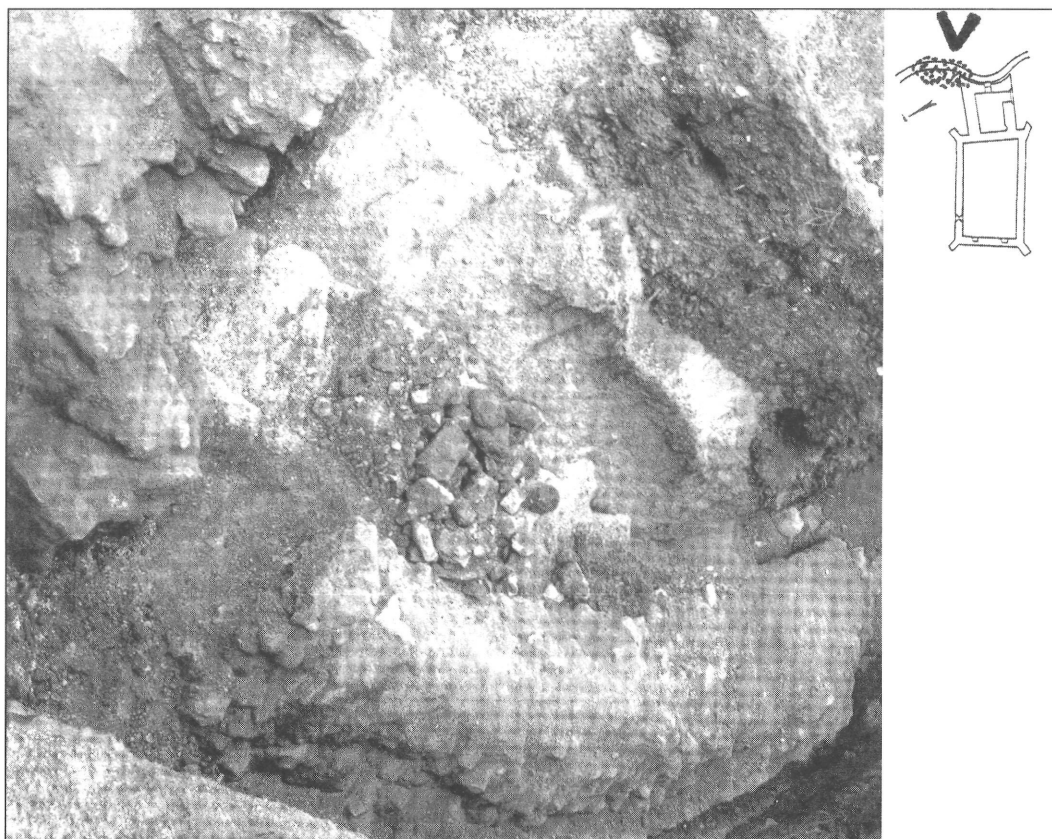
8. kép. Római Flóris felmérése a romról 1864-ben

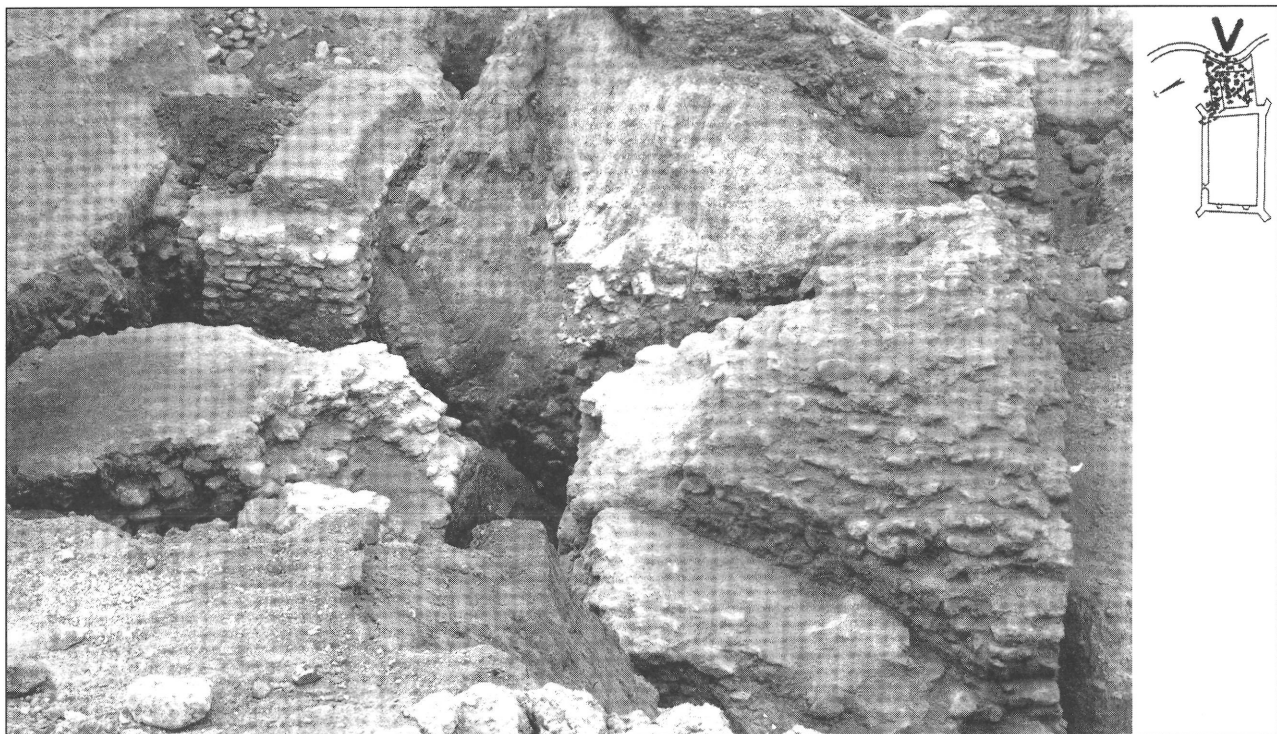
9. kép. Gerevich László felmérése 1943-ban

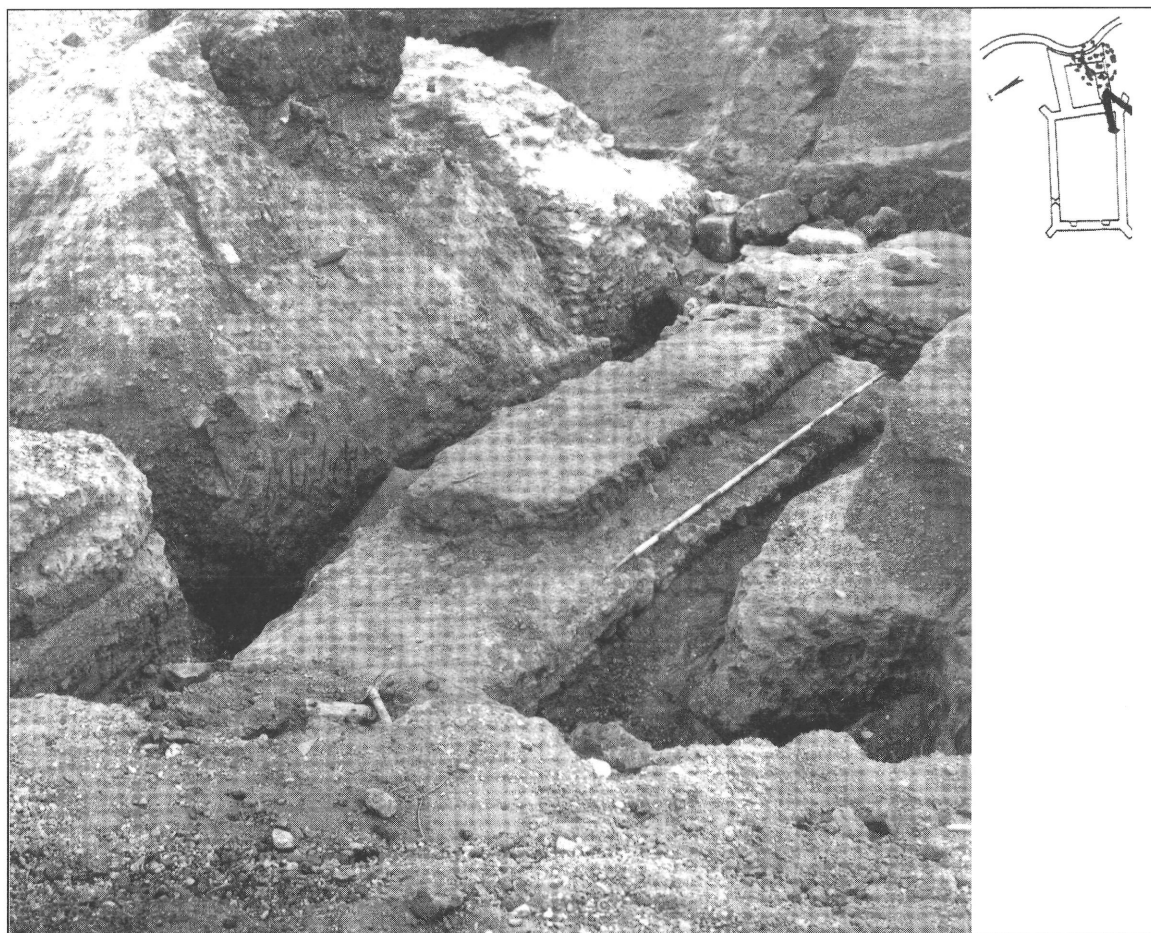
11. kép. Toronyrészletek (BTM Fotótár 1417.)

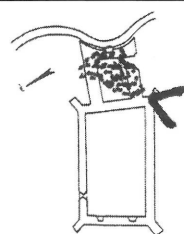
12. kép. Erődítési falak (BTM Fotótár 1408.)

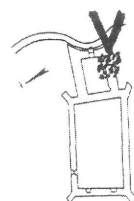
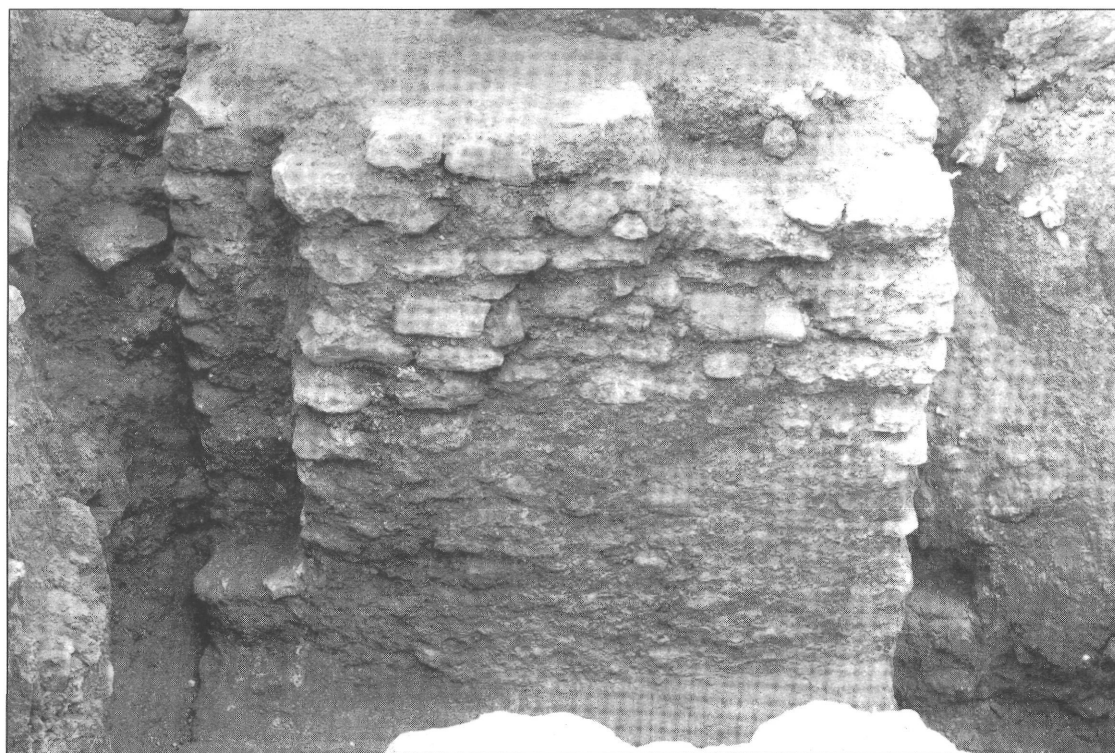
13. kép. A torony (BTM Fotótár 1413.)

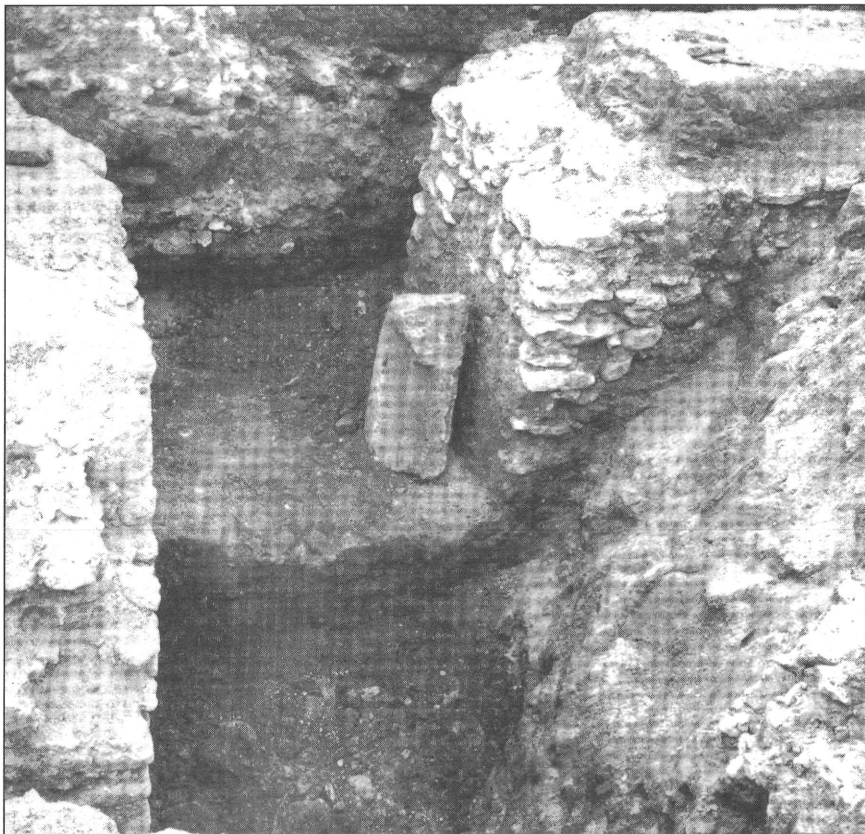
14. kép. Déli fal (BTM Fotótár 1405.)

15. kép. A déli fal (BTM Fotótár 1406.)

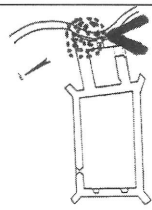
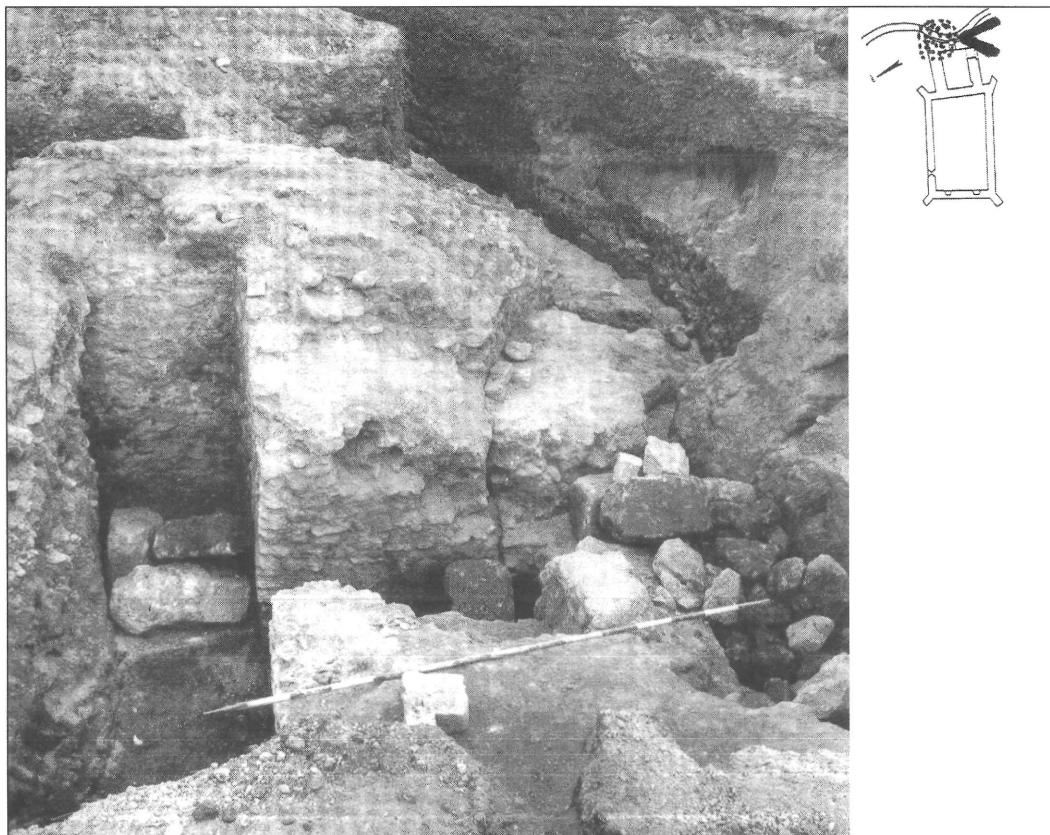
16. kép. A torony falazási részlete (BTM Fotótár 1414.)

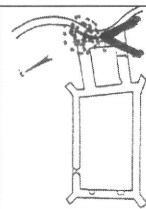
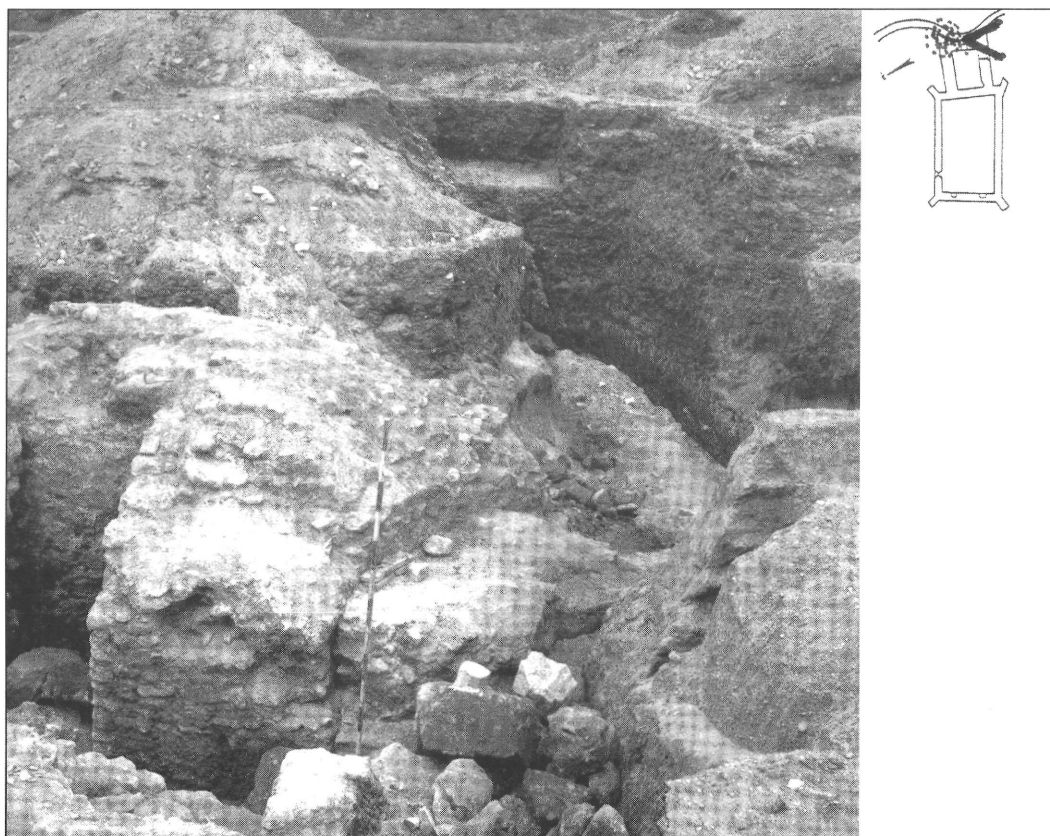
17. kép. Bejárat a toronyba (BTM Fotótár 1411.)

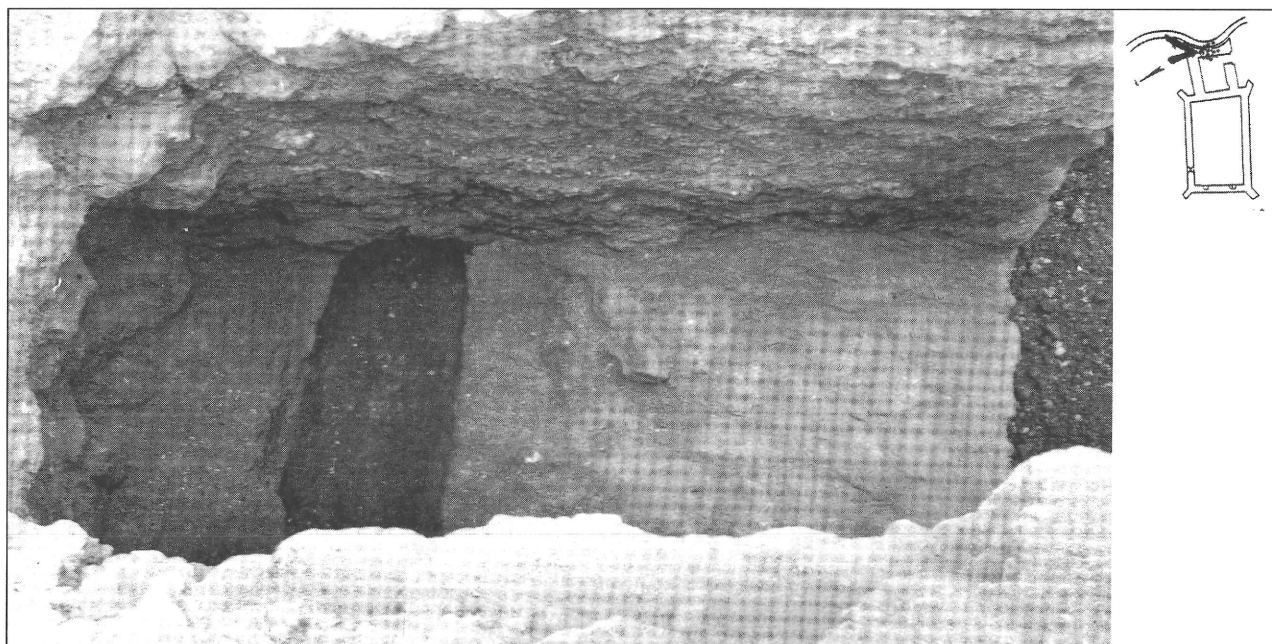
18. kép. A torony (BTM Fotótár 1416.)

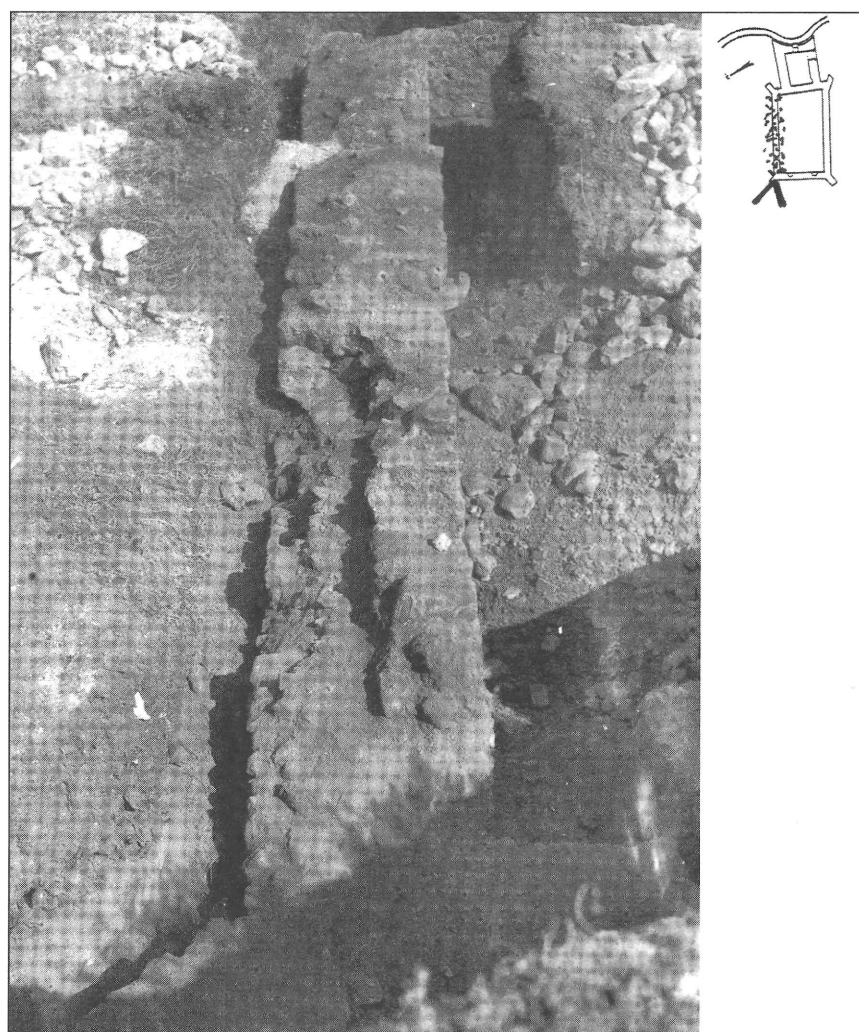
19. kép. Toronyrészletek (BTM Fotótár 1419.)

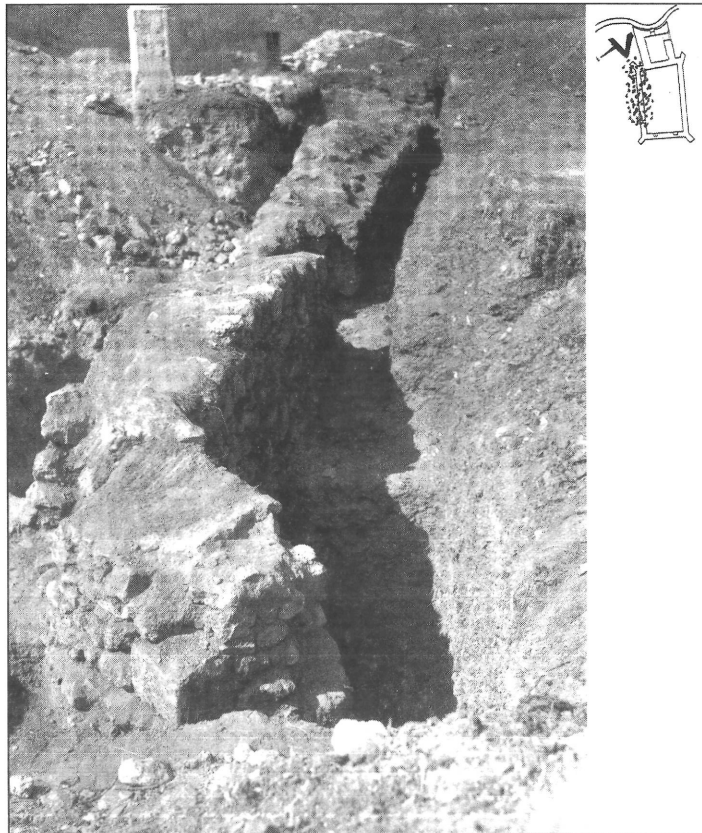
20. kép. Toronyrészletek (BTM Fotótár 1418.)

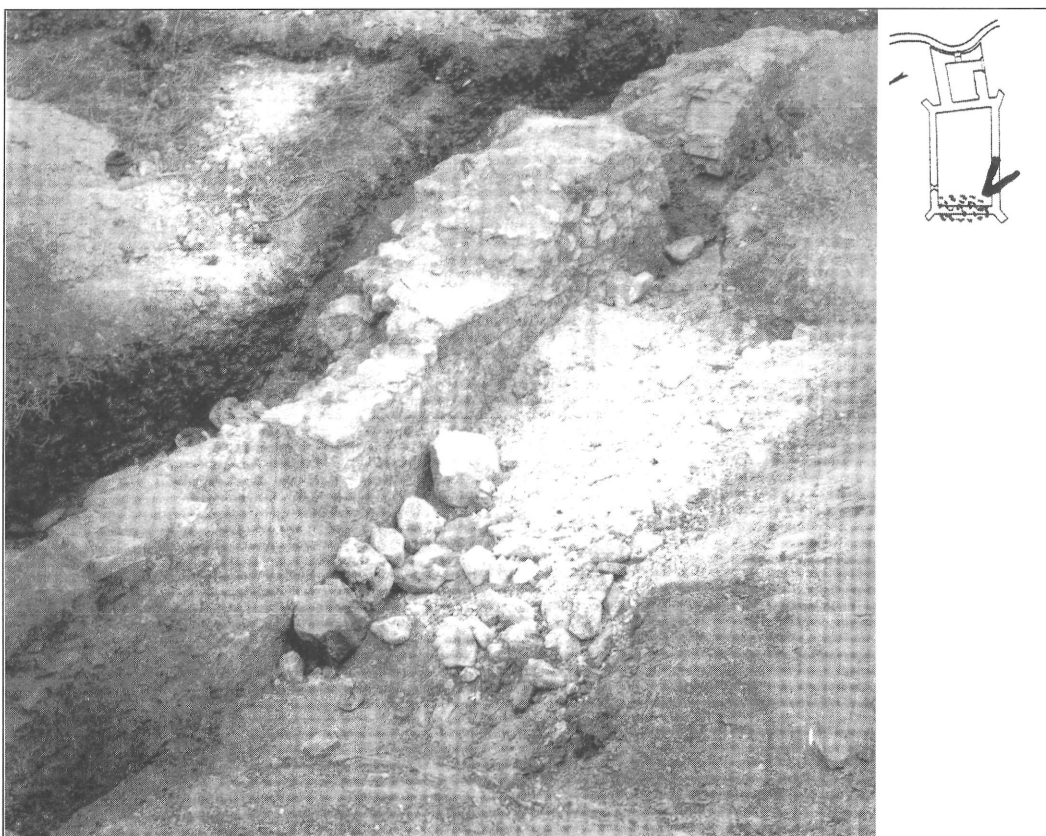
21. kép. A toronyba lévő csatorna (BTM Fotótár 1412.)

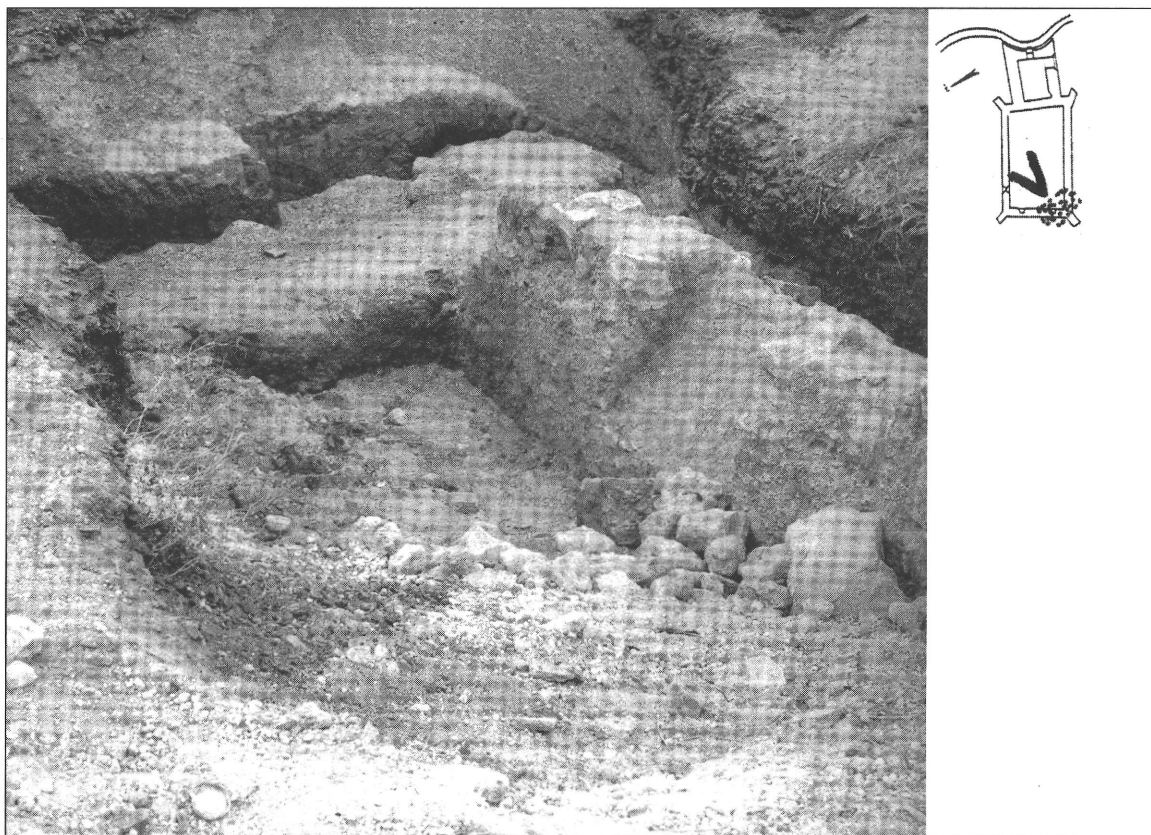
22. kép. A hosszú fal (BTM Fotótár 1403.)

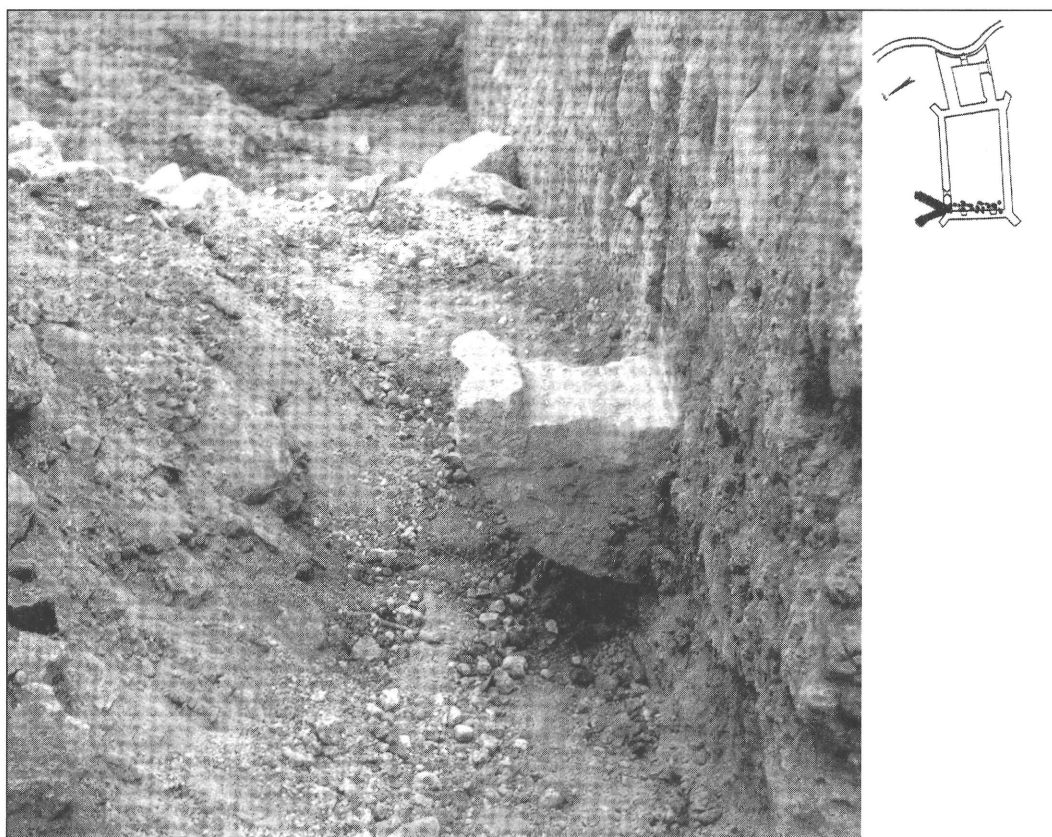
23. kép. Északi fal (BTM Fotótár 1404.)

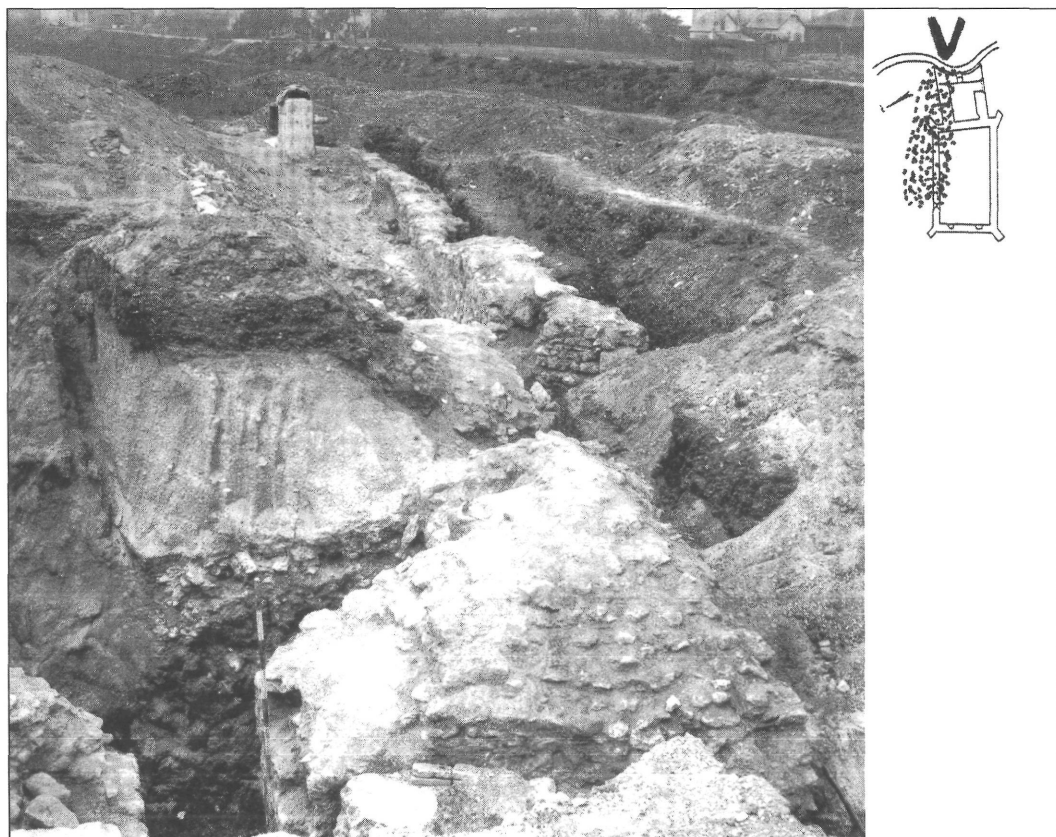
24. kép. Ablakok az északi fronton (BTM Fotótár 1410.)

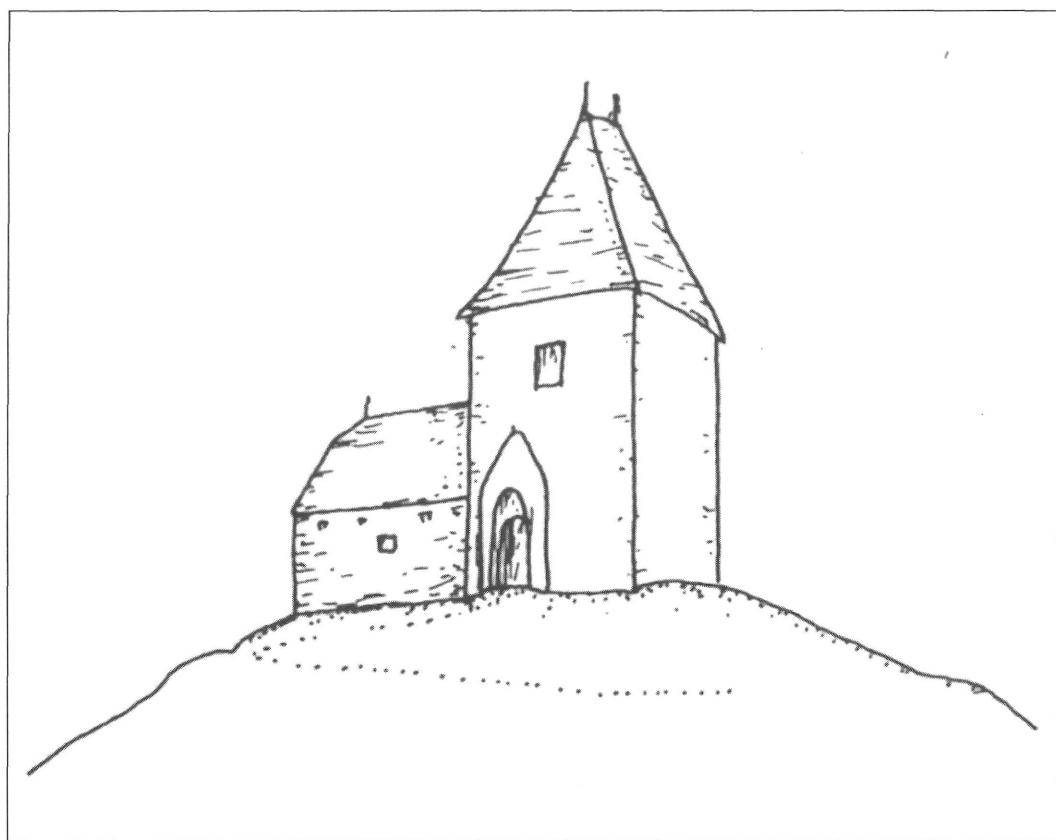
25. kép. Ablakok a nyugati falon (BTM Fotótár 1409.)

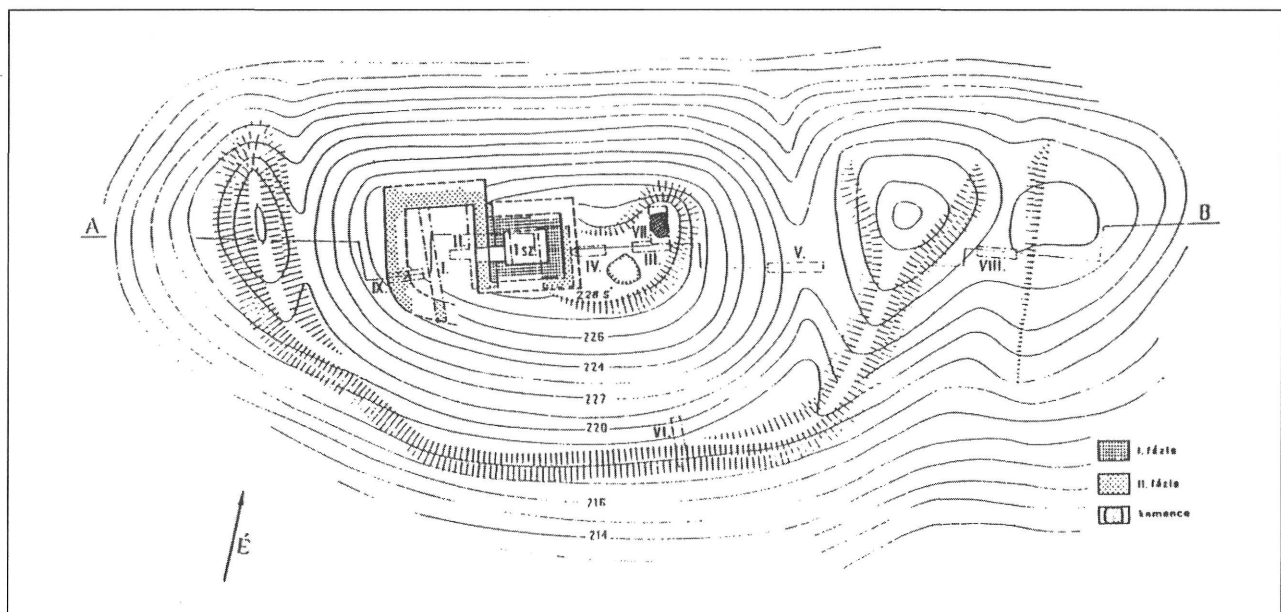
26. kép. Konzol a nyugati falon (BTM Fotótár 1407.)

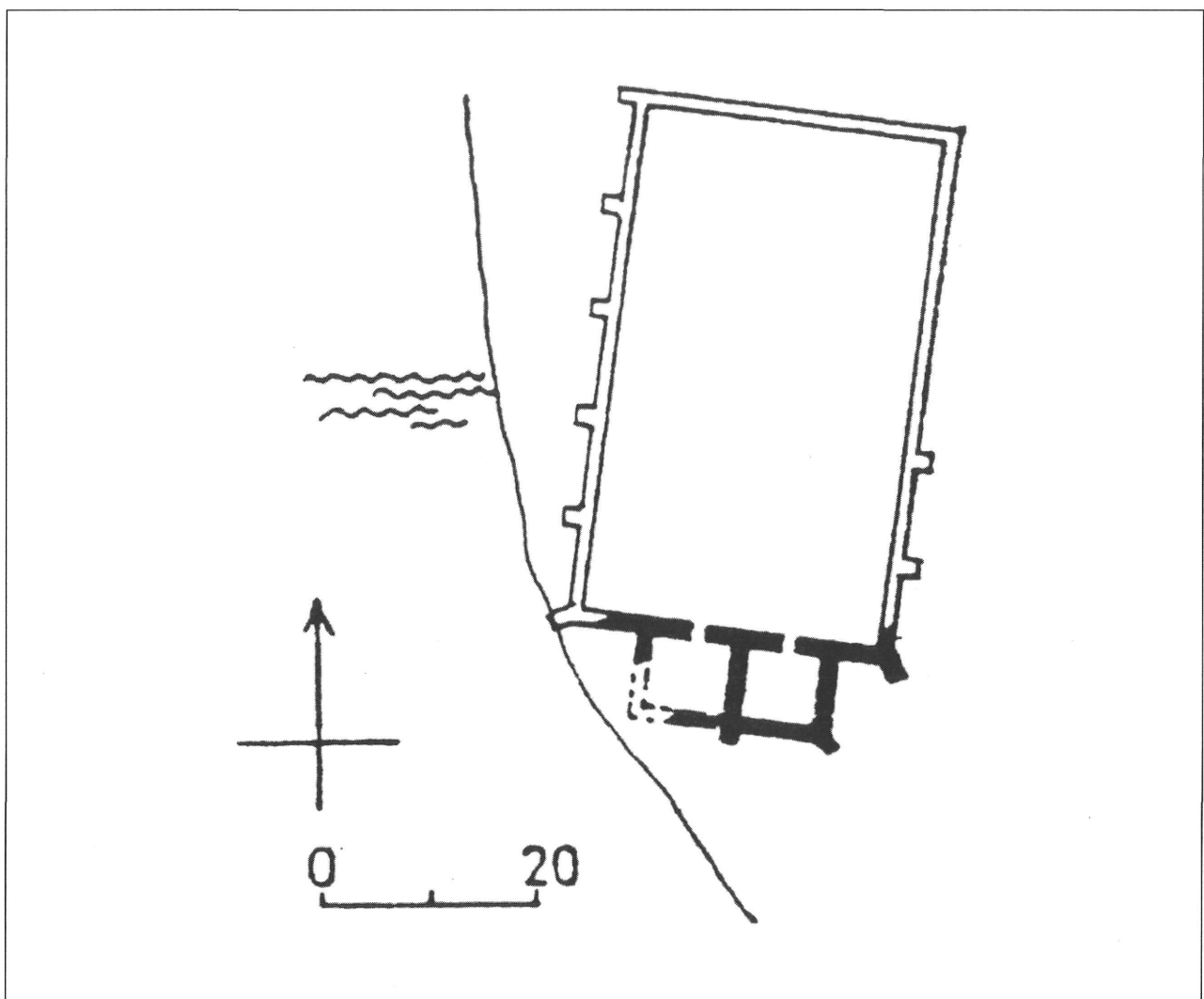
27. kép. A torony (BTM Fotótár 1415.)

28. kép. Mátraszőlős–Kisvár rekonstrukciós ábrája

29. kép. Márianosztra-Bibervár alaprajza

30. kép. Zlotterie, az erődítés alaprajza